

Euskal hiztegien azterketaz, Odriozola-Bonaparte hiztegiaren aitzakian

Blanca Urgell
(JUMI, UPV/EHU)

Abstract

This paper examines the methodology of lexicographical inquiry, focusing on the status and evolution of research on Basque dictionaries, and using as a reference point Etxebarria & Etxebarria's work (1990) on Odriozola's dictionary (compiled before 1856). We analyze Etxebarria & Etxebarria's methods and results, reflecting on various aspects of dictionary research and exploring the character and contents of Odriozola's dictionary.

The present work focuses on two questions: 1) what is the value of dictionaries as linguistic evidence? and 2) how can this value be verified? The answers to these questions are crucial for languages like Basque, whose textual corpus is small and arose quite late (1545, in our case), and whose early works consist largely of religious subjects and of low-level style books (such as catechisms and books of prayers).

Although there is no doubt that dictionaries contain useful information, they are usually employed in the patchy and misleading way (Osselson 1995) secondary sources—and particularly early dictionaries—used to be employed. Additionally, in the case of Basque dictionaries, there is a tendency to go from one extreme to the other without critical analysis, either completely ignoring stigmatized dictionaries like Larramendi's, or taking others, such as Odriozola's, to be indisputable and genuine evidence of folk language.

Duela urte zenbait Etxebarria & Etxebarriak (1990) argitarara eman eta iruzkindu zuten Bonaparteren eskuizkribuen katalogoan (González Echegaray & Arana Martija 1989) 308. zenbakiarekin jasota dagoen idazkia, Gipuzkoako Aldundiak gordetzen dituenetako bat: Jose Mª Odriozolak egin, semeak Bonaparteri oparitu eta honek osatu omen zuen hiztegitxo argitaragabea. Argitaratzaileen xedea, XIX. mendeko euskal hiztegitzaren ale hau ezagutaraztea eta *OEH*-aren iturriak berarekin osatzen laguntzea izan zen; bi asmoak zein baino zein eskertzeko eta garrantzizkoagoak izanik, argitalpen eta ikerlan hura, haren metodoak eta ondorioak hizpide hartuko ditugu, hiztegien azterketaren zenbait alderdiz hausnarketa egiteko, baita bide batez hiztegiaren beraren izaeraz eta edukiaz xehetasun gehiago emateko ere.

Bestelako kontuak aipatzeko aukera izango badugu ere, hausnarketaren gunea hiztegiek hizkuntzaren lekukotasun gisa daukaten balioa izango da, baliorik baldin badute, eta hori nola froga daitekeen. Ezaguna denez, iraganeko hizkuntzaz ezer jakin nahi izanez gero, testuetara jo beharra dugu. Alabaina, testuak ahozko hizkuntzaren isla zuzenak izatetik urruntxo daude: ahoskeraren hamaika ñabardurak ozta-ozta jasotzeaz gainera, hizkuntza idatzia ahozkoa baino aldagaitz eta formalago izan ohi da eta, honegatik, azterketan distortsio mailaren bat badela onartuta lan egiten dugu. "Testuen ikerketa —Meilletek (1925: 21) esan bezala— ezinezko bilakatu den azterketa zuzenaren ordezkoa besterik ez da".

Are idatzien barruan ere oinarrizko bereizkuntza bat egin ohi da lehen mailako iturriak (testuak, adiera hertsian) eta bigarren mailako iturrien artean (gramatikak, hiztegiak, etab.). Bigarren mailako material lexikografikoa (glosak, glosarioak, hiztegiak...) honela definitu izan da: "all kinds of word-lists in which propositions are made about words, but which do not (or not necessarily) constitute reliable evidence for the currency of those words at that time" (Osselton 1990: 183). Izan ere, hizkuntz historialariek jakintzat eman ohi dute hiztegiatako informazioa desitxuraturata dagoela edo egon daitekeela, hala plagioaren (aurreko hiztegiatako informazioa akritikoki kopiatzea) nola neologiaren (eratorpen eta elkarketara jotzea, maileguak egitea) eraginez. Mitxelena argi eta garbi azaldu bezala:

La lexicografía es probablemente la actividad erudita en que el ejercicio de la crítica es más necesario. (...) El compilador de un diccionario general a duras penas renunciará a incorporar al suyo las riquezas, a menudo más especiosas que reales, que halla en las obras de sus predecesores, a los cuales se esfuerza en sobrepasar añadiendo nuevos materiales a los que ha recogido de ellos, con el resultado inevitable de que a la crecida suma de los antiguos errores incorpora algunos nuevos de su propia cosecha (...).

No es corriente, y sin embargo debería ser popular, la distinción que los lingüistas suelen establecer entre los textos de una parte y los léxicos de otra, distinción que tiene su fundamento en el muy diferente grado de confianza que merecen los datos procedentes de unos y de otros. Porque un léxico —es decir, un lexicógrafo— está lejos de ser siempre espejo fiel del vocabulario que trata de recoger: a menudo lo altera, deforma y modifica por descuido o por prejuicio, por comodidad o por no reconocer su ignorancia (...). Por ello, una "palabra de léxico", sin apoyos independientes que aseguren su testimonio, debe ser tenida siempre en principio como lo que es: un dato dudoso y poco de fiar (Mitxelena 1970: 26).

Gauzak honela, lehen mailako lekukotasunak aski lirartekeen alegiazko mundu batean, Osseltonek (1990) adierazi bezala, datu susmagarriok alde batera utziko genituzke, erabiltzeak berez dakartzan arriskuak saihesteko modurik zuzenena baita, izan ere. Esan gabe doa, ostera, bestelako munduan bizirik, uzkurtsunak uzkurtsun, maiz bigarren mailakoak ere kontuan hartu behar direla. Are corpus zabalak dauzkaten hizkuntzetan ere, ezin daitezke erabat alde batera utzi, batez ere dokumentazio urriko garaietan. Adibide klasikoa Erdi Aroko glosak dira, Europako hizkuntza askok haietaz gaineko lekukotasunik doi-doi duten garai goiztar haietako hizkuntzaz ezer jakitez ezinutzizkoak. Baina hobeto dokumentatutako garaietan ere, jakina da hiztegiek berri baliotsuak gordetzen dituztela: hapaxak, adibidez, edota hitzen jaiotza, esanahi, hedadura, iraupen eta zaharkitzeari buruzko informazioa.

Erabili beharra nabarmenagoa da, den garaian dela, corpus urriko hizkuntzetan. XX. mendera arte euskal testu ia guztiak erlijiozkoak izanik, nekez bai nekez jasotzen dituzte eguneroko bizitzan erabili ohi diren hitzak; honegatik, behin baino gehiagotan hiztegietan kausitzen dugu halako hitz askoren lehen lekukotasuna, *Euskal Hiztegia*-n S letran zehar osteratxo bat eginez antzeman daitekeen bezala (izarraz mar-katutako datak hiztegiei dagozkie):

sabai (*1745, 1802; *sapai* *1745, 1845), *sagutxo* (*1562, 1804; *sagutxu* 1802), *saguzar* (*~1800, 1804; *saguxar* *1745, 1847), *sabats* (1853; *sarats* *1802, 1847), *sakela* (*XVII ea., 1759; *sakola* 1785), *sarde* (*1745, 1808), *sardexka* (1893; *sardeska* *1828, 1962), *sargori* (*1745, 1930), *sarobe* (*1745, 1847), *sartalde* (*1745, 1842), *saskil* (*1905, 1932; *saskel* *~1800, 1912), *sastada* (*1905, 1912; *zastada* 1937), *sator* (*1653, 1761).

Gure erakusgarritxo honetan *1745 zeinen usu ageri den ikusita, ondorioztatu behar dugu are Larramendiren *Hiztegi Hirukoitza*-k ere, gainerakoak baino "arrisku-tsuagotzat" jo izan den arren, lehen datatzeak ugari eskaintzen dituela, batzuetan inork baino ehun edo berrehun urte lehenago. Areago, galdutako adierei buruzko informazio baliagarria jasotzen du (ik. *alai* sarrera *OEH*-an, adibidez) eta aintzat har-tzeoak bide diren bost hapax edo erdi-hapax ere, A letratik besteren artean hautatu ditudan ondoko hauek, kasu:

abegor "faena, con mucho afán y ruido", "quexura, apresuración congoxosa"; *adaburutsu* "ramoso"; *adakai* "rama"; *adatsu* "ramoso"; *a de poja, a de pota* "ha! que buena alaja!"; *agira uts* "baladronada"; *aidur* "maligno"; *aizape* "sotavento"; *aizaro* "Noche de Jueves Santo", "Tinieblas de Semana Santa"; *aizkolketa* "hachazo"; *ajubetatu* "majolar, poner correas a los zapatos"; *aker-txoak* "orejeras en el arado"; *akuilu-makuiluak* "zancos de palo"; *alborakia* "el agasajo que se da a los que dan la alborada" (s.v. *alboroque*); *alper potz* "perezoso"; *ananean dago* "(está en un) tris"; *andora* "sauquillo"; *andrezur-riari ibilli* "(andar) divertido"; *ardan-upel* (s.v. *aforar*); *ardore* "humor"; *ate-leka ibilli* "riñendo"; *autsiabar(t)za* "alboroto"; *azkaia* "caspa"; *aztin* "adivino".

Behar diren bermeez erabilia, etekin txundigarriak atera dakizkioke bigarren mailako dokumentazioari: Campbell-ek (1990), hizkuntza maiei buruzko antzinako dokumentazioa —misiolarien gramatikak eta hiztegiak gehienbat— eta antzinago-koa —hieroglifikoen ulerpenean egindako azken aurrerapenak— erabiliaz, hamaika norabidetan aurreratu zuen hizkuntza hauei buruzko ezagutza. Amado Alonsok "Formación del timbre ciceante en la *c*, *z* española" (1951) lanean, berriz, bigarren mailako dokumentazioan (gramatika elebidunak batez ere) oinarrituta, /θ/ hotsa gāz-
telaniaz nola sortu zen aztertu zuen.

Gehienbat alde batera utzi ohi diren halako lekukotasunak, hizkuntz historiaren alderdi ilunak argitzearren nola erabil daitezkeen irakasten diguten saio hauek bikain bezain bakanak dira, halere. Oro har, bigarren mailako iturriak hiztegi historikoetan edo nolabait historia islatzeko ahaleginak egiten dituzten bestelako hiztegietan (*OEH*, adibidez) biltzekotan, maizenik bananduta agertu ohi dira, informazioaren kalitate ezberdintasuna markatzeagatik. Izan ere, Osseltonek baieztatu bezala:

When in 1646 Sir Thomas Browne [idazlea] employs the word *paleous* (meaning 'full of chaff'), even though no one else has ever used it since, this constitutes a linguistic fact, a piece of usage, evidence for actual existence of a word: even once should be enough for the historical linguist. But when ten years later the lexicographer Thomas Blount enters the word *palatical* ('pertaining to... the palate') in his dictionary (Blount 1656) and again there is no other record of the word elsewhere, this does *not* constitute firm evidence for the word's existence: it is merely a statement of belief about language (Osselton 1990: 184; etzanak bereak dira).

Honegatik *Euskal Hiztegia*-n, ikusi bezala, lehen datatze lexikografikoak izarrak markatzen dira. Alabaina, gorago aipatutako adibideetan badugu nolabaiteko ziurtasuna, ondare zaharreko hitzak izanik, hiztegiatiko lehen lekukotasunak fidagarriak direla; hitz elkartu, eratorri edo mailegatuez den bezainbatean, ordea, lekukotasun hoberik izan ezean, izarrak bide ematen digu hiztegiak bere kabuz erantsitako neologismoak izan litezkeela pentsatzeko. Honelakoetan, geroagoko lehen mailako lekukotasunak egoteak ez du ezinbestean kontua aldatzen, aurreko hiztegiaren erabilera zuzen zein zeharkakoari zor baitakizkioke, edo bestela bersorketari:

sabelkide (*1745, 1934), *sabel-oindun* (*1965), *saiakera* (*1745, ~1805), *saihespe* (*1745, 1847), *sakelaratu* (*1977; *sakeleratu* *1918, 1935), *sakone-ra* (*1918, 1965), *salaketa* (*1745, 1855), *salerosgai* (*1965, 1990), *2 sale-txe* (*1745, 1855), *sandalo* (*1745, 1976), *sareztatu* (*1745), *sargazo* (*1977), *sarkortasun* (*1905, 1924).

Erabilera berezi honek, abantaila ezagunak izanik ere, baditu akats eta hutsune zenbait. Mesfidantzaz begiratzen zaienez, mota honetako iturriak ez dira exhaustibo eta sistematikoki erabili ohi, *Oxford English Dictionary* dela eta Osseltonek (1990) salatu bezala. Berbera esan daiteke, gure alderago etorrita, *OEH*-ari buruz ere: Larra-mendi maiz aipatu arren, goiko (erdi-)hapax zerrendako batzuk alde batera utzita daude (7/24 = %30), dirudenez irizpide finkorik gabe (*OEH*-ko datuak *Euskal Hiztegia*-ren modura letraldatu ditugu):

ajubetatu: cf. *OEH* s.v. *axubeta* (*aixubeta* *1746, *aiubet* 1912).

alborakia (mug.): cf. *OEH* s.v. *alboroke* (*alborokia* (mug.) ~1802, *alboroke* *1905, *alboroka* *1905, *alboka* XX. h.).

alper potz: cf. *OEH* ALFER ZOTZ (1931), s.v. *alfer*.

ananean dago: dudarik gabe *hain-bainea* (1712) formarekin lotua, cf. *OEH* HEINEAN "a punto de" (1858), s.v. *hein*.

andrezurrian ibilli: ez da inon ageri; cf. ostera *OEH* MERKE-ZURRIAN (XIX. ea.), s.v. *merke*, esaterako.

ardan-upel: cf. *OEH* *ardan-* (1400), *ardanand(e)re* (~1802), *ardanaska* (*XVII ea.), *ardanbera* (*1905), etab.

azkaia: cf. *OEH* s.v. *ezkabia* "tiña; sarna" (1666, *azkabia* *1852, *bazkabe* *1905), "lepra" (~1720), "tiña de animales" (~1760, *azkabi* *1905), etab.

Datu lexikografikoak alde batera uztera gonbidatzen duen teoria eta erabiltzera behartzen duen praktikaren artean dagoen alde handiak ondorio bat izan du, beraz:

erabilera defektiboa, irizpide argi eta arrazoizkorik gabea. Begi-bistakoa da, hortaz, lekukotasun lexikografikoen erabilera araupetu beharra, ez bakarrik testu-lekukotasunetatik behar bezala bereziaz, baita erabilera koherentea ziurta dezaketen irizpide orokor zenbaiti atxikiaz ere. Osseltonek (1990: 190) honako hauek proposatu ditu:

- i. Hiztegi corpora mugatzea.
- ii. Corpuseko hiztegiak beti begiratzea, ez noizbehinka bakarrik.
- iii. Hitz guzti-guztiak aintzat hartzea, nahiz bestelako lekukotasunik ez izan.
- iv. Hiztegietakoko lekukotasunek eskaintzen dituzten lehen eta azken datatzeak beti jasotzea.
- v. Hitzei buruzko informazio jakingarria (zaharkitutakotzat markatuta egoitea, adibidez) ematen dutenean, halaxe adieraztea.

Osseltonek eman dion irtenbideak, hobekuntza nabaria izan arren, ez luke ezkutatu behar azpian datzan funtsezko galdera: alegia, ea badenentz lekukotasun lexikografikoen fidagarritasuna neurtzeko metodorik. Arlo honetan bestetan baino premiazkoago bide da Meilleten baieztapena (1925: 24) gogoratzea: “zehaztasun filologikoan egingdako aurrerapen bakoitzak hizkuntzalariari beste aurrerapausu bat egiteko aukera eskaintzen dio”. Zeren eta, hiztegietan kopialan hutsaren alboan ekarpen originalak, egiazkoaren baltsan asmatutakoa, hiztegi-gilearen hizkuntz ariketari zor zaiona bere gaitasunari zor zaionarekin nahaste egon daitekeela jakinik, Filologiaz bestek ezin aska baitezake korapiloa. Tamalez, testukritika tradizionalak ez du inolako euskarririk eskaintzen hiztegiak berez eta kritikoki aztertzeko, Lakarrak (1991: 218, 2. oh.) deitoratu bezala.

Badirudi arrazoi bakarra behar berezirik sentitu ez izana dela: salaketak salaketa, hizkuntza handien historiak ez dirateke goizetik gauerira irauliko hiztegiak gehiago edo koherentekiago erabiltzeagatik. Haatik, gurea bezalako hizkuntzetan, dokumentazioaren urritasunak ezinbestean halako galderak indar gehiagotzat, premia larriagotzat egitera behartzen gaitu. Eta premia honetatik etorri dira, etorri ere, Koldo Mitxelena eta Joseba A. Lakarraren erantzun saioak.

Mitxelenak (1970: 27), hizkuntz historialarien ohiko jarrerari atxikiago, *codex descriptus*-aren hertsapena ezarri zuen hiztegien erabileran. Honek esan nahi du hiztegi-lekukotasun baten iturria aurkitzea lortzen dugun bakoitzean, aldi berean lekukotasun gisa baliogabetzen dugula, bigarren eskuko datua baino ez dela frogatu dugunez gero. Ikerbide honen fruiturik ezagun eta bikainena Larramendiren *Eranskina*-ren azterketa da (Mitxelena 1970; ik. orain Urgell 2001b). Hitz zerrendatxo honetan *descriptus* izan zitekeen guztia hartakotzat jotzen saiatu zen, Larramendiren iturri ezagunak arakatuaz. Aurrerago ere jo zuen, ordea, iturri ezezaguneko hitzak ere bestelako lekukotasunen bitartez (idarzi zein ahozkoak, zahar zein berriak) *descriptus*-edo bilakatu nahian. Paradoxikoki, Mitxelenak jorratutako bideak, hiztegi-lekukotasunen balioa bermatu nahirik, azken batean erabat ukatu egiten du: alde batetik, ikertzaileari lan eskerga eskatzen dio, *bobeto* lekukotu daitezkeen hiztegi-hitzak *descripti* bilakarazteko —zerrendatik ezabatze— asmo bakarrarekin; bestetik, batera edo bestera berrets ezin daitezkeen lekukotasunek lehen bezain zalantzezko diraute, nahiz eta hauek diratekeen interesgarrienak, *descripti* ez direnak, alegia.

Arazoa kale itsu honetatik kanpora eramatera dator Lakarraren saioa, hau ere gehienbat Larramendiren *Eranskina*-ren gainean eraikitakoa, maisuaren ildotik. Labur esanda, Lakarrak (1991, 1993, 1994, 1996a, 1996b, 1996c) proposatzen du filologi metodo klasikoak metalexikografiaren irakatsiekin uztartzea, testua berez eta iturriekiko erlazioan aztertuz, Mitxelenaren erara, baina honek ez bezala hiztegigilearen jokabidean arreta berezia jarriaz.¹

Bien bitartean, Etxebarriak, *ex novo* ari dela badirudi ere, berak ere nabaritu du gure galderari nola edo hala erantzun beharra: Legorreta (Goierrri, Gipuzkoa) herriko euskararen lekukotasun zuzen gisa aurkeztu du Odriozola-Bonaparte hiztegia (hemendik aurrera *OB*), hiztegi dialektal gisa, eta hori frogatzeko bi bideri atxiki zaio: Larramendiren *Hiztegi Hirukoitza*-rekiko erkaketari eta galdeketa dialektalari. Proposatu duen metodoa, beraz, ez dabil Mitxelenarenetik oso urrun, hiztegiko lekukotasunak bermatzeko testukritika eta ahozko lekukotasunak elkartzen dituen heinean, baita alderdi lexikografikoari jaramonik egiten ez dion heinean ere.

Hiztegia benetan Legorretako euskararen isla zuzena baldin balitz, *HH* erabili gabe-koa, aztertzaileak baieztatu bezala, orduan baliteke azterketa filologiko eta dialektologi-koarekin aski izatea. Ondorioz, hiztegien hizkuntz azterketa historikoaren metodologia aldakorra izango litzateke, aztertu behar den hiztegiaren arabera. Aitzitik, lan honetan erakutsi nahi nuke azterketa lexikografikoa ez dela osagai lagungarri edo apaingarria hiztegien ikerketan, funtsezkoa, oinarri-oinarrizkoa baizik. Azterketa mota honen bitartez, hain zuzen, frogatu egingo dut *OB* XIX. mendean zehar ugari egin ziren *HH*-aren epitomeetako bat —are nabarientetako bat— dugula eta, beraz, Etxebarriaren aurkezpena hurbilketa inpresionista eta azalezkoaren emaitza baino ez dela.

1. Etxebarriaren hurbilketa

Hiztegi honen historian parte hartu zutenen aldetik ondoko ohar laburra baino ez zaigu geratu, hiztegiaren atarian egilearen semeak erantsia, haren nondik norakoez jabetzen hasteko:

Un extracto hecho por Dn. José Mª Odriozola maestro de instrucción primaria de la villa de Legorreta, provincia de Guipúzcoa.

Presente hecho a su Alteza el Príncipe Luis Luciano Buena Parte (sic) por el hijo del autor, Miguel Francisco de Odriozola, rector interino a la parroquial de esta villa el día 17 de setiembre de 1856.

Legorreta, 17 de stbre. 1856. Rector

(ap. Etxebarria 1990: 17).

Alabaina, aurkezpenegilea² haratago doa, behar bezala, eta hala hiztegiaren nola egi-leez bildu ahal izan dituen xehetasun zenbait eskaintzen ditu. Garrantzi handia du

¹ Mitxelena eta Lakarraren hurbilketen bertsio zabalago baterako, ik. Urgell 2001b; bertan, halaber, Lakarrak proposatutako bidetik azterketa zehatzago bat eta irizpide berri zenbait proposatzen dira.

² Arana Martijak (1990: 473. zb.) iradokitzen duen bezala, badirudi M. C. Etxebarriaren ekarpena testua makinatuz mugatu zela eta, edonola ere, aurkezpena eta ikerketa J. M. Etxebarriari egotzi behar zaizkiola osoki. Honegatik, eta erosoagoa ere badelako, hemendik aurrera Etxebarria bakar batez hitz egingo dugu, egiazko gertakariei iruzurrik egiten ez diegulako esperoan.

eskuizkribuaren deskribapenak (Etxebarria 1990: 17), aurrekoa (González Echegaray & Arana Martija 1989: 308. zb.) baino zehatzagoa baita. Folio tamainako koaderno handi baten barruan (32,8 x 22 zm) gordetzen da hiztegia, nahiz berez orri txikia-goetan (22 x 15) idatzi zen, orriok koadernoko orri handietan itsatsita daude eta. Bistan da norbaitek atondu zuela era honetara, Odrizolarren semeak edo Printzeak berak, agian, eskuizkribua hobeto gordetzearren.

Hiztegia jasotzen duten orri txikiak bi aldeetatik idatzita daudenez, ertzetik bakarrik itsatsi dira, Etxebarriaren azalpena ongi ulertu badut. Orotara 95 orri dira, denak aurrealdetik bakarrik zenbatuta. Izkribuari berari dagokionez, bi datu ematen zaizkigu aurkezpen formal honetan: letra argikoa da, eta noizbehinka tinta gorritz idatzitako hitzak ugari ageri dira (241 hitz A letran), Bonapartek berak Odrizolarren zerrendari erantsiak Etxebarriaren baieztapenaren arabera. Hiztegiaren egileak, beraz, bi dirateke: José Mª Odrizola Legorretako maisua eta Bonaparte printzea bera. Etxebarriak ez du ezer bildu ahal izan lehen egileaz, semeari buruzko daturen bat izan ezik. Bonaparte, berriz, dialektologo aitzindari eta garai gisa aurkezten du, ohi bezala, berehala azalduko ditugun ondorio zehatz batzuekin.³

Hiztegiaren deskribapen, kokapen historiko eta definizioari buruz Etxebarriak dioskuna, honako ideia nagusiotan laburbil daiteke: XIX. mendeko euskara-gaztelania hiztegi elebidun bat da, Legorretako euskara islatu nahian bildutakoa, eta Larramendiren eraginik inondik ere sumatzen ez zaiona. Ondorio hauek, egiazkoak izatera, oso lekukotasun interesgarri bihurtzen dute *OB*, Etxebarriak aditzera eman baino areago, zeren eta mende hartako Legorretako hizkeraren lekukotasun zuzen bakarra baikenuke, eta garai hartatik gordetzen diren hiztegiaren Larramendiren eragina jasan ez duten bakanetakoa, beste hiztegi dialektal batzuekin batera bilztekoa, hala nola Salaberriren *Vocabulaire des mots basques bas-navarrais* (Bayonne, 1857), Claudio Otaeguik Zegamako hitzak bilduaz egindakoa (1868) edo Bonapartek prestatutako aezkera, zaraitzua eta erronkarietazkoa (Mitzelena 1958). Bide batez, Bonaparteren izena hiztegi dialektalon bilgune eta berme bilakatuko litzateke.⁴

Alabaina, aurreratu legez, ez dugu uste inondik inora Etxebarriaren ondorioak egiazkoak direnik, nahita edo nahigabe sortutako begitazioak baizik. Eztabaidan sartu baino lehen, dena dela, komeni da berak emandako urratsak eta baliatutako argudioak buruan atxiki ditzagan, eta asmo honekin hiru atal eratu dira hemen:

³ Kexu ageri da euskalari-euskaltzaleek egindako haren behar bezalako biografirik ez aurkitu izanaz, baina are kexuago dakusgu Etxebarriaren hitzengatik halako biografia baten egilea (Arana Martija 1990: 473): "...quizá porque no le parezcan suficientes las 17 páginas que como biografía de Bonaparte y su obra publico en el Prólogo a ambas ediciones [1984 eta 1989] del citado *Catálogo* de González Echegaray".

⁴ Etxebarriarekin batera deitoraz dezakegu Printzeak bildu zuen materialetik bere garaian hiztegi gehiago ez argitaratua; gogora zezakeen, halere, Salaberriren lekukotasuna, aditzera ematen baitu ezen, aukera izatera edota hiztegiari interes berezikoa iriztera, bazekiela arlo honetan ere dirua jartzen. Bidenabar, Arana Martijak (1990: 473. zb.) arinegi epaitzen ditu Etxebarriaren hitzok, honela dioen: "Dice también que Bonaparte no publicó diccionarios vascos, lo que no es cierto, pues una de las primeras obras que dio a la luz fue precisamente el *Vocabulaire* de Salaberri". Guk egindako (ia) hitzez hitzeko itzulpenean agerian denez, *hiztegi gebiago-z* hitz egiten du Etxebarriak, zuzenak izatera.

Larramendiren eraginik eza nola frogatzen duen (§ 1.1); Legorretako euskara dela baieztatzeko zertan oinarritzen den (§ 1.2); eta hiztegia deskribatzeko ematen dituen bestelako zertzeladak (§ 1.3).

1.1. Larramendiren eraginik ez

“Este diccionario y otros de la época” deritzan atalean (Etxebarria 1990: 21-22), izenak izen, Etxebarria gai batez kezkatzen da nagusiki: *OB* Larramendirekin zerikusirik ez duela frogatzen. Berak ez du zalantzarik egiten:

Este diccionario no es el de Larramendi vuelto al revés. O sea coger Larramendi y poner primero la palabra en euskera y luego en castellano. Ni tampoco es copia de algún otro diccionario que se conociera por aquella época (Etxebarria 1990: 21).

Honako argudio hauetan oinarritzen da:

i. Larramendirengan agertzen ez diren hitzen kopuru handia. Hauek dira berak eskainitako adibideak:

celaya “prado, pradería, era”, *acullua* “aguijón”, *cabilla* “clabija”, *cacastegua* “cacoal”, *campora* “afuera”, *cementerioa* “cementerio”, *arbazta* “justo”, *asa* “aliento”, *ascorequicoa* “de mucho”, *asaria* “zaguán”, *ayenatu* “desaparecer”, *clera* “creta”, *intzurza* “pantano”, *muñoa* “collado, colina”.

ii. Larramendiren hitzen ordez, *OB*-k maiz maileguak ematea. Hona hemen bere adibideak:

	Larramendi	OB
cadete	<i>zaldun berezia</i>	<i>cadetea</i>
cafetera	<i>cafeontzia</i>	<i>cafetera</i>
calabaza	<i>cucurbita</i>	<i>calabaza</i>
calabozo	<i>lecotza</i>	<i>calabozo</i>
calendario	<i>egunaria</i>	<i>calendarioa</i>
calvario	<i>buruezurtza</i>	<i>calvarioa</i>
calvo	<i>illebaguea</i>	<i>calvoa</i>
camisola	<i>gañeco alcandora</i>	<i>camisola</i>
campamento	<i>etzauntza</i>	<i>campamentua</i>
canal	<i>urjoala</i>	<i>canala</i>

1.2. Legorretako euskara

Inplizitoki bada ere, badirudi ulertu behar dugula Etxebarriak Bonaparteren jabetza eta ospea, biak elkartu dituela, Odrizolaren lana dialektologo baten eskuetan jausi zenez gero, inolaz ere hiztegi dialektal batez ari garela jakintzat emateko. Izan ere, “Los autores” atalean, Printzearen dialektologo ospea azpimarratu eta gero, jarraian, honako ondorio honetara iristen da:

Creo que se puede concluir razonablemente que el diccionario pertenece, dentro del dialecto guipuzcoano, al euskera de Goierri, y más en concreto al euskera de Legorreta.

Nos inclinan a ello el autor principal y su hijo, que son nativos y han vivido en dicho pueblo, la mayor parte de su vida. No citan ninguna fuente escrita, por lo que se puede suponer que recogieron el euskera de su propio pueblo, que era el que mejor conocían.

Por otra parte no aparecen palabras características pertenecientes a los otros dialectos orientales ni al vizcaíno. Los únicos casos de palabras de dialectos más orientales están incluidos por el Príncipe Bonaparte. (...).

Y además aparecen algunas 'eufonías' en la terminología de Bonaparte, que continúan hoy vigentes en Legorreta y en otras zonas del Goierri guipuzcoano. Por ejemplo: *anquea*, *arbolen moteaz* [sic, *motea-ren ordez*], *egaberea*, *belea*, *olea* (Etxebarria 1990: 19-20).

Izaera dialektal honen ondorio gisa, ezen ez froga gisa, dirudienez, "Publicación actual" deritzan atalean ondokoa jakinarazten da:

Se indica también la vigencia y uso actual de cada palabra en Legorreta y Usúrbil.

Para ello en Legorreta se ha tomado un informante nativo: José Mª Izagirre Iztueta, de 54 años, nacido y vivido [sic] siempre en Legorreta. Es bilingüe pero usa más el euskera. Encuestadora, Arantxa Izagirre, licenciada en filología vasca. Fecha de la encuesta: marzo de 1986.

En Usúrbil la informante ha sido María Azkonobieta de 46 años nacida y vivida [sic] siempre en Usúrbil. Es bilingüe, pero usa más el euskera. Encuestadora, Coro Seguro, licenciada en Filología Vasca. La fecha de la encuesta: marzo de 1986.

Para indicar si una palabra es conocida y usada hoy en ambos pueblos, se añade entre paréntesis la sigla de cada pueblo: Leg. y Us.

[...]

Cuando la palabra no tiene ninguna indicación especial, significa que aunque aparece en este diccionario, las [sic] actuales informantes o no la conocen, o no la consideran como palabra vasca (Etxebarria 1990: 23).

1.3. Hiztegiaren beste ezaugarri batzuk

"Este diccionario y otros de la época" atalean Larramendiren hiztegiari buruz esandakoez gainera, zeharbidez bezala, ezaugarri sakabanatu batzuk eskaintzen dira. Etxebarriak jarri dituen hurrenkera berean jarrita, honako hauek, hain zuzen:

a. Maileguak onartzeko joera handia, jadanik Larramendirekiko erkaketan erabilitako argudioaren ildotik:

aboztua, *accioa*, *accidentea*, *acomodatu*, *castigatu*, *costilla*, *costumbre*, *muralla*, *musiqueroa*, *cementerioa*, *cicateroa*, *colectorea*, *colocatu* (Etxebarria 1990: 22).

b. Inoiz aldaera fonetikoak jasotzen ditu:

A veces incluye también variantes fonéticas: *acullua*, *aculloa*; *aceria*, *azaria*. *Campaya*, que Larramendi escribe *campaia*. Lo mismo *odeya* y otros ejemplos que he citado al hablar de la grafía (*ibid.*).⁵

⁵ Derradan, bide batez, *campaya* eta *odeya* aldaera bakarrak direla hiztegi osoan zehar; dirudienez, bokal arteko <y> grafemaz ari da Etxebarria lerrokadaren bukaeran, ez bestez, joskerak besterik aditzera eman arren.

c. Esanahi oinarrizkoaren edo ezagunenaren “egokitzeak” omen daude batzuetan:

aurreratu “avanzar, anticipar, aprovechar, adelantar”, *bidazorro* “maleta, o baliija”, *catamotza* “tigre” (*ibid.*).

d. Hitz eratorrien artean, atzizki batzuk maiz lekukotzen dira:

...usa con frecuencia el sufijo *-tzailea* y el sufijo *-ro*, *-tasun*, *-le*, *-ar*, *-garria*, *-keria*, *-kiro* (*ciquinquiro*), *-ria*; *-teguia*, *-guiña*. Y para la nominalización el sufijo *-tzea* (*ibid.*).

e. Batzuetan perifrasisa jotzen du gaztelaniazko hitzak itzultzeko:

aberen sendatzallea, *aroz aulquian trabajacen duena*, *escola maisuaren emaztea* “maestra”, *esquean dabillena* “mendigo”, *tellatua erretelatzea* “retejar” (*ibid.*).

f. Bonapartek nagusiki ekialdeko euskalkietako hitzak erantsi omen zituen:

aguitz, *arras* (AN, BN); pero también otras: *apaidiña* (G), *auendatu* (L) (*ibid.*).

g. Ba omen dira esanahi okerreko hitz zenbait:

ciraun “vívora”, *tohaya* “tohalla” (*ibid.*).

h. Era gaizki idatzitakoak:

atorrain en lugar de *otarraina* (*ibid.*).

Honezaz gainera, badu atal oso bat “Grafía de las palabras del diccionario” deritzona, aski zehatza baina, geroago ikusiko dugunez (§ 2.3), ezaugarri garrantzitsuren batean osatu gabea.

2. Hurbilketa berria

2.1. Argitalpenaren inguruan

Ondoko lerroetan egingo dugun azterketa Etxebarriak egindako argitalpenean oinarritzen da. Erabakia arriskutsua da, testuak merezi duenaz oso bestelakoa baita, arrazoi bat baino gehiagogatik. Halere, Mitxelenaren artikulua gogoangarri hartatik aurrera “*ad experiendum*-eko filologia” dei dezakegunean, hots, testu desgisatuak filologoaren indar hutsez berreraikitzen aritzeko bide ematen digun heinean, baliagarri izan liteke, baita irakasgarri ere, apika. Hutsak ugari dira, eta ez da erraz jakiten egilearenak edo argitaratzailearenak diren:

a. Egia da inoiz edo behin zenbait forma ohiko *sic*-ez lagunduta ageri direla. Halere, irakurle eskarmentudunak ondo dakienez, honek ezer gutxi laguntzen du, egin zitezkeen edo, hobeto esanda, egin beharrekoak ziren eragiketa filologikoen aldean:

Etxebarria
Icertua (sic) = Sudado
Mozorca (sic) = Mazorca

gure iruzkina
 Forma zuzena; cf. *HH icertua* “id.”.
 Huts bateratzailea. *Motza* eta *Mueca* artean kokatua; cf. *HH mazorquea*, *mazorca* [sic].

<i>Murguida</i> (sic) = Movimiento	i[rakur] b[edi] <i>Muguida</i> . <i>Mugarria</i> eta <i>Muguitcea</i> artean; cf. <i>HH muguida</i> "movimiento".
<i>Obiapurra</i> (sic) = Migaja	Forma zuzena. <i>Obeto</i> eta <i>Obispadua</i> artean; cf. <i>DVEF obi</i> 'ogia' (AN, B-l).

Ohar bedi ez zaiola behin ere alfabeto hurrenkerari begiratu forma egiazta (cf. *mozorca*, *obiapurra*) edo gezurta zezakeen arren (cf. *murguida*). Bestalde, ez dago *icertua* forma ezagunari jarri zaion *sic* harrigarria zuri lezakeen arrazoirik (ik. *OEH*, s.v. *izerditu*).

b. Behin baino gehiagotan, *sic*-ekin eta gabe, forma ezinezkoak edo oso dudazkoak ahozko galdeketa jasotakoen aurrez aurre jarri dira, bata bestearen aldaerak bailiran:

<i>Esquebaguea</i> = Ingrato [eskergabea] (Us.)	i.b. <i>Esquebaguea</i> ; <i>Esqueña</i> eta <i>Esquebagueo</i> "ingratamente" artean.
<i>Gondorra</i> = Cresta (sic) [gandorra] (Us.)	i.b. <i>Gandorra</i> ; <i>Ganchigorra</i> eta <i>Gantza</i> artean; cf. <i>HH gandorra</i> "cresta".
<i>Monimentua</i> = Monumento [monumentua]	Ziurrenik <i>monimentua</i> -ren orde.

c. *Esquebaguea* edo *Monimentua*-n bezala, forma akastunak gehien-gehienetan markatu gabe daudenez, ondoriozta dezakegu beti edo ia beti argitaratzailearen hutsak edo irakurketa txarrak direla:

<i>Agurra</i> "cofrón"	i.b. <i>Apurra</i> ; <i>Aparta</i> eta <i>Ara</i> artean.
<i>Aitazquiatu</i> "achacar"	i.b. <i>Aitzaquiatu</i> ; <i>Aitzaquia</i> eta <i>Aitzuloa</i> artean; cf. <i>HH aitzaquiatu</i> "id."
<i>Amaguiaseba</i> "bisabuela"	i.b. <i>Amaguiasaba</i> ; cf. <i>Amaguiasabaren ama</i> "tatarabuela".
<i>Arnasa</i> "aliento"	i.b. <i>Asnas-</i> ; <i>Asmatzallea</i> eta <i>Aspilla</i> artean;
<i>Arnasea</i> "aliento"	cf. <i>HH asnasea</i> "aliento", <i>asnase artu</i>
<i>Arnasea artu</i> "alentar"	"alentar".
<i>Asaria</i> "zaguán"	i.b. <i>Ataria</i> ; <i>Ataquida</i> eta <i>Atcean</i> artean.
<i>Atzeguia</i> "cola"	i.b. <i>Atzequia</i> ; <i>Atcecoa</i> eta <i>Atzeguin</i> artean; egilearen hutsa, beraz?; cf. <i>HH atzequia</i> "cola".
<i>Aurretze</i> "delante de"	i.b. <i>Aurretic</i> (?).
<i>Basaezurra</i> "canilla del brazo"	i.b. <i>Basaezurra</i> ; <i>Beruna</i> eta <i>Besarea</i> artean; cf. <i>HH basaezurra</i> "id."
<i>Beta</i> "llenado"	i.b. <i>Betea</i> ; <i>Bete</i> eta <i>Bete-betea</i> artean.
<i>Beticorea</i> "eternidad"	i.b. <i>Beticoera</i> ; cf. <i>HH beticoera</i> "id."
<i>Bolboa</i> "bollo"	i.b. <i>Bolloa</i> ; cf. <i>HH bolloa</i> "id."
<i>Botciguillea</i> "botonero"	i.b. <i>Botoiguillea</i> ; <i>Botinac</i> eta <i>Botoya</i> artean. cf. <i>HH botoiguillea</i> "id."

<i>Bulderca</i> “bulero”	i.b. <i>Bulderoa</i> ; cf. HH <i>bulderoa</i> “id.”.
<i>Chanca</i> “gorro”	i.b. <i>Chanoa</i> ; <i>Chancelloria</i> eta <i>Chanoguillea</i> artean; cf. HH <i>chanoa</i> “gorra, gorro”.
<i>Cosmo</i> “pulmón [sic] o plumón”	i.b. <i>Cosna</i> ; cf. HH <i>cosna</i> “plumon, colchon”.
<i>Costola</i> “costal”	i.b. <i>Costala</i> ; <i>Costa</i> eta <i>Costillac</i> artean; cf. HH <i>costala</i> “costal”.
<i>Eregegun anchiti</i> “ante ante ayer”	i.b. <i>Erenegun</i> ; cf. <i>Erenegun</i> “ante ayer”; cf. HH <i>erenegun anchiti</i> “id.”.
<i>Erruqida</i> “lástima”	i.b. <i>Erruquida</i> (?), ala <i>Erruquia</i> agian?
<i>Escaroidorea</i> “escarpidor”	i.b. <i>Escarpidorea</i> .
<i>Gaztañada</i> “castañal”	i.b. <i>Gaztañadia</i> ; cf. HH <i>gastañadia</i> “id.”.
<i>Gecia</i> “desmontado”	i.b. <i>Gechia</i> ; cf. <i>Gechi</i> “desmontar”.
<i>Gozoso</i> “dulcemente”	i.b. <i>Gozoro</i> ; cf. HH <i>gozoro</i> “id.”.
<i>Ibillagayac</i> “andaderas de niños”	i.b. <i>ibilligayac</i> ; cf. HH <i>ibilligayac</i> “id.”.
<i>Irudagarria</i> “imaginable”	i.b. <i>Irudigarria</i> ; cf. <i>Irudia</i> “imaginación”, etab.; cf. HH <i>irudigarria</i> “id.”.
<i>Isquindogua</i>	i.b. <i>Isquindoquia</i> ; cf. HH <i>isquindoquia</i> “id.”.
<i>Jataldea</i>	i.b. <i>Jataldia</i> ; cf. HH <i>jataldia</i> “id.”.
<i>Ligarda</i> “balsa, charco”	i.b. <i>Lingarda</i> ; <i>Linayestalquia</i> eta <i>Liñoa</i> artean.
<i>Listoirdia</i> “Listoneria”	i.b. <i>Listondia</i> (?); cf. HH <i>listoidia</i> “id.”.
<i>Lotuna</i> “lío”	i.b. <i>Lotura</i> ; cf. HH <i>lotura</i> “id.”.
<i>Manula</i> “manual”	i.b. <i>Manuala</i> .
<i>Mauca asi</i> “maullar”	i.b. <i>Miauca</i> ; <i>Meza</i> eta <i>Miaucaotsa</i> “maullido” artean.
<i>Mullastia</i> “estopada”	i.b. <i>Mullastina</i> ; cf. HH <i>mullastina</i> “id.”.
<i>Porfiar</i> “aporfia”	i.b. <i>Porfiaz</i> ; cf. HH <i>porfiaz</i> “(a) porfia”.
<i>Sacrificotegua</i> “sacrificadero”	i.b. <i>Sacrificotegua</i> ; cf. HH <i>sacrificotegua</i> “id.”.
<i>Sentenciatsuru</i> “sentenciosamente”	i.b. <i>-tsuro</i> ; cf. HH <i>sentenciatsuro</i> “id.”.
<i>Sinistra</i> “creencia”	i.b. <i>Sinistea</i> ; cf. HH <i>sinistea</i> “id.”.
<i>Simularia</i> “señero”	i.b. <i>Sinularia</i> ; <i>Sinua</i> eta <i>Sisa</i> artean; cf. HH <i>siñularia</i> “id.”.
<i>Terciamatia</i> “tercianero”	i.b. <i>Tercianatia</i> ; <i>Terciana</i> eta <i>Terciopeloa</i> artean; cf. HH <i>tercianatia</i> “tercianario”.

d. Honegatik, zalantzazko formak, ez dago jakiterik oharkabeko hutsak diren, ala Odriozolak berariaz jarritako aldaerak:

Catarata, *Odaya* [sic?], *Lausoa* = *Catarata* [cf. “Odeya = Nube” eta HH *odeia*, *lausoa* “catarata en los ojos”].

e. Gaztelaniaz ere badira huts nabariak:

<i>Abiadura</i> = Ventajo (...)	i.b. <i>Ventaja</i> .
<i>Aldean</i> = Lado, parte, cerco	i.b. <i>cerca</i> .
<i>Asmatzallea</i> = Acertado	i.b. <i>Acertador</i> ; cf. <i>HH id.</i> “acertador”.
<i>Atsoa</i> = Antoñana, vieja	i.b. <i>Antañana</i> ; cf. <i>HH id.</i> “antañana, muger vieja”.
<i>Buldatua</i> = Bulazdo	i.b. <i>Bulado</i> ; cf. <i>HH id.</i> “bulado”.
<i>Catedrala eliz nagusia</i> = Cátedra	i.b. <i>Catedral</i>
<i>Cicellua</i> = Banco de respalda	i.b. <i>respaldar</i> ; cf. <i>HH id.</i> “banco de respaldar”.
<i>Ezcur pagoarena</i> = Tabuco	i.b. <i>Fabuco</i> ; cf. <i>HH</i> “Fabuco, fruto de el haya”.
<i>Galdea</i> = Pregunta	i.b. <i>Pregunta</i> .
<i>Manteliña</i> = Matellina	i.b. <i>Mantellina</i> ; cf. <i>HH id.</i> “mantellina”.
<i>Orma</i> = Norma	i.b. <i>Horma</i> ; cf. <i>HH id.</i> “horma”.
<i>Supitucoa</i> = Subitanco	i.b. <i>Subitaneo</i> ; cf. <i>HH id.</i> “subitaneo”.
<i>Suya</i> = Hieno	i.b. <i>Hierno</i> .
<i>Zabalquiro</i> = Anchamante	i.b. <i>Anchamente</i> .
<i>Zumardia</i> = Olmada o mimbral	i.b. <i>Olmeda</i> ; cf. <i>HH id.</i> “olmeda, olmedar”.

f. Bestalde, ezikusia egin zaie gaztelaniazko bitxikeriei, hitz ezinulertuzkoak edo ezinezkoak bere hartan utzita:

<i>Apurra</i> <Ag-> = Cofrón	erabat ezezaguna, dakidalarik.
<i>Aspilla</i> = Artezón o cuero	i.b. <i>cuezo</i> ; cf. <i>HH id.</i> “arteson” eta “cuezo”.
<i>Babilla</i> = Babillo	ziurrenik <i>Pabilo</i> -ren orde; cf. <i>HH id.</i> “pabilo”.
<i>Chisperoa</i> = Cispero	agian <i>Chispero</i> -ren orde.
<i>Chistera</i> = Chiste	agian <i>Chistera</i> -ren orde.
<i>Erretena</i> = Cacara o zanga	i.b. <i>zanja</i> ; cf. <i>HH id.</i> “Cacara, zanja para sangrar algún río”.
<i>Gaitcerua</i> = Cuartel	i.b. <i>cuartal</i> ; cf. <i>HH id.</i> “cuartal de trigo, &c.”.
<i>Gaitcerubat</i> = Un cuartel	
<i>Mutildu</i> = Desplomar	i.b. <i>Desplumar</i> ; cf. <i>HH id.</i> “desplumar”.

g. Eta, euskaraz bezala, erdaraz ere ulergaitzak dira —eta hutsalak— jarri diren *sic* apurrak:

<i>Arria</i> = Piedra, Pedrisco, fema (sic)	zeren orde?
<i>Guesala</i> = Ichor (sic)	cf. <i>HH guesala</i> “ichor, materia tenue y sutil que arrojan las llagas”; cf. <i>DAut</i> , s.v.: “Es voz Griega, y se pronuncia la <i>ch</i> como <i>k</i> ”.

<i>Osticaria</i> = Coceador (sic)	cf. <i>HH osticaria</i> “coceador” (s.v. <i>coz</i>) < <i>DAut coceador</i> “la persona o bestia que tira u da coces”.
<i>Tobaya</i> = Tohalla (sic)	Etxebarriak esanahi okerreko adibidetzat eman du (§ 1.3.g), baina ezin dut asmatu zer dela eta, <h> ez bada, baina cf. <i>HH</i> “toalla, tohalla”.
<i>Zor izan</i> = Dever (Us., Leg.) (sic)	Ortografia ez bide zen Legorretako maisuak bereziki zaintzen zuen gai bat: cf. honezaz gainera markatu ez diren <i>bobedas</i> (s.v. <i>bobedac</i>) eta <i>pabo</i> (s.v. <i>indio-ollarra</i>).

Gutxi zaindua eta kritikotasun gurtikoa izateaz gainera, *OB*-ren argitalpen honek ez du behar bezala bereizten jatorrizko testuari dagokiona eta argitaratzaileak argibide gisa erantsi duena:

h. Ahozko galdeketa dela eta, sarrerak desitxuratu egin dira:

Dendaria = Sastre (tendero) sastre: [sastria] (Us., Leg.)

Gona = Saya [gona] = falda (Leg.)

Irakurleak bere kontu asmatu behar du *OB*-k “*Dendaria*, sastre” eta “*Gona*, saya” bakarrik dakarrela, antza denez, eta lekukoen arabera *dendaria* “tendero” dela, *sastria* “sastre” eta *gona* “falda”.⁶

i. Han-hemen sarrera-burua parentesi arteko forma batez lagunduta dator; ikusi-ikurik, baliteke argitaratzailearen argibidea (!?) izatea:

Liñaya (liñaria) = Rueca

Oquellua (ukullua) = Caballeriza o Cuadra

Orramaya (oramaia) = Artesa

j. Demagun argitaratzaileak ohiko taketen ordeztasun bereizgarri erabili duela; halere, parentesi guztiak bereak ote?

Abea = Viga (que regenta otras)

k. Marka guztiak hausten bide ditu *atorrain*a sarrerak:

Atorraina = Langosta (Bon.) (sic) Otarraina

Badakigu argitaratzailearen ustez forma okertuta dagoela (§ 1.3.g), *otarraina*-ren ordeztasun bereizgarri izan liteke, *atorra* eta *atrabesatu* artean berariaz jarrita agertzen

⁶ Lehenago *cirauna* “vívora”-ren (ustezko) esanahi okerraz Etxebarriak esana (§ 1.3.g) gogoan izanik, antzeko zerbait espero genuke dagokion sarreran; honako hau baino ez da ageri, ordeztasun bereizgarri: “*Cirauna* = Vívora (Us.)”, Usurbilgo lekukoak esanahia onartu balu bezalaxe. Edonola ere, ez dakit zertan oinarritu den: *EH*-ak (s.v.) ‘sugegorria’ lehen adiera dakar (~1760; *zirau* *1745, 1761), eta Azkuek (s.v.) *HeH*-ren adibide bat (Mt 3, 7) eskaintzen du.

baita,⁷ baina, dena dela, ez *sic*-en kokapenak, ez *Otarraina*-ren aurkezpen grafikoak adierazten dute argitaratzailearen ohar kritikoa izan litekeenik.

2.2. Azterketa lexikografikoa

Baldin eta, Etxebarriaren ondorioak oraingoz alde batera utzita, dauzkagun datuetatik abiatzen bagara, testuak berak bere buruaz eman diezagukeen informazioaz gaindi, askoz gehiago ez dakigu. Egoera ez da izan litekeen onena, baina bada testutik berri gehiago ateratzeko modu ezagunik, haren aurkezpen lexikografikotik hasita.

Muga 5.000 sarreratan jartzen badugu, ohi bezala (Svensén 1993), *OB* ez da hiztegi bat, zehatz-mehatz hitz eginez, hitz zerrenda luze xamar bat baizik, 3.700 sarrera ingurukoa. Ozta-ozta Harrieten gramatikako frantses-euskarakoa (1741) baino handiagoa, konparazio batera. Euskara-gaztelania elebiduna da, alfabetoaren arabera antolatua, nahiz han-hemen badiren hurrenkeran jauzi txiki batzuk:

Aculloa - *Acullua* - *Achurra* - *Adarmeia*

Adrea - *Adrebaguea* - *Adregoquia* - *Adrillua* - *Adreztua*

Africarra - *Afurua* - *Afuratu*

Ainbat - *Ainbeste* - *Ain* - *Aing(u)erua*

Sarrera kanonikoa izan litekeen bakunena da: "euskal sarrera-buruia = gaztelaniazko ordaina". Eta ehuneko gora batean sarrera-buruak hitz bakarrekoak dira: izenizenondoak, aditzak, aditzondoak, zenbatzaileak...

Abadia = Abadía. Abanicatu = Abanicarse. Acomodagarria = Acomodable.

Amabi = Doce. Amabigarrena = Duodécimo. Egunero = Diariamente.

Dakusgunez, sarrera-buruaren forma kanonikoa, izenkia denean, nominatibo singular mugatua da, salbuespen gutxirekin. Mugagaberen bat itzuri da mailegutan:

Agente "agente". *Brasero* "brasero". *Cañonazo* "cañonazo", etab.

Plurala maizago aurkitzen da, bera bakarrik (eskuarki halaxe erabili ohi diren hitzetan) edo singularrarekin batera:

Abarcac "abarcas". *Alicateac* "alicates". *Andac* "andas". *Angarillac* "angarillas". *Bi* "dos" eta *Biac* "los dos, ambos". *Bobedac* "bobedas". *Bota* "bota" eta *Botac* "botas", etab.

Aditzaren forma kanonikoa partizipioa da, baina ia beti mugagabea eta mugatua ematen dira, bata gaztelaniazko infinitiboari dagokiola, eta bestea gaztelaniazko partizipioari:

Acomodatu = Acomodar. Acomodatua = Acomodado.

Acordatu = Acordar. Acordatua = Acordado.

⁷ *OEH*-ak ez du aldaera jasotzen. Herri etimologia izan liteke (cf. *atorra*), baina baita bigarren eskuaren hutsa, besterik gabe.

Inoiz aditzizena aurkitzen dugu partizipioaren ordez, hiztegiaren hasiera aldera maizago gero baino:

Apaindu = Adornar, Engalanar. Apaindua = Adornado. Apaintcea = Adornarse.

Atrebitcea = Atreverse. Atrebitua = Atrevido.

Chertatcea = Bacunar. Chertatu = Ingertar. Chertatua = Ingertado.

Comulgatcea = Comulgar.

Confesatcea = Confesar.

Corregitcea = Corregir. Corregitua = Corregido.⁸

Sarrera barruko antolamendu bakunak iragarri bezala, sarreraren osagaiak (adiera ezberdinak, kategoria-aldaketak, adizlagunak, esapideak, kolokazioak...) sarrera banatan ageri dira, hiztegi zaharretan ohikoa den moduan:

Aci = Crecer, criar, Educar. Acia = Crecido. Acia = Simiente, o semilla.

Aizcora = Hacha. Aizcoraren quirtena = Mango de hacha.

Andia = Grande. Andiagoa = Mayor. Andiena = Mayor.

Artea = Arte. Artea = Encina.

Beatza = Dedo. Beatzchicarra = Dedo meñique. Beatz eraztunecoa = Dedo anular. Beatz erdicoa = Dedo de en medio. Beatz lodia = Dedo pulgar.

Beatz lodi urrengoa = Dedo índice.

Campoa = Campo. Campoan = Fuera. Campora = Afuera.

Honekin batera, aipátutako ohiko kategoriez gainera sarrera-buruan bestelakoak agertzen dira:

- Adizlagunak:

Alcarrequin "juntos, entre si, uno con otro". *Aldean* "lado, parte, cerca <cerco>". *Aldian* "cada vez". *An* "allí". *Apartean* "separadamente". *Ara* "he allá, he aquí". *Arabera* "según". *Arauz* "según". *Arteraño* "hasta que, hasta". *Ascotan* "muchas veces, frecuentemente". *Ascoz* "mucho". *Atzenic* "últimamente"...

- Izenlaguna + izena:

Aberen sendatzallea "albeitar". *Alcabalen zaya* "alcabalero". *Alcatearen teniente* "teniente alcalde". *Apostoluaeren batcera* "apostolado". *Apostoluen erara* "apostólicamente". *Aranaren fruta* "ciruela". *Arbolen motea* "botón". *Atunaren cecina* "mojama". *Beguico ninia* "Niña de ojo". *Egercituen Etzauntza* "campaña o campamento". *Sentencien liburua* "sentenciario"...

- Izenlaguna + izenlaguna + izena:

Aldarearen aurreco jantzia "frontal". *Idiaren copetaco larrua* "melena". *Maquillaren ondoco pordoya* "cachiporra".

⁸ Ik. halaber *deklaratcea*, *desembarcatcea*, *divertitcea*, *doblatcea*, *doratcea*, *eltea*, *escribitcea*, *esquean ibilitea*, *fabricatcea*, *idiquitcea* eta *tellatua erretellatcea*.

- Izena + izenlaguna:

Abadesa mongena "abadesa". *Agalla tinta eguitecoa* "agalla". *Aingueru guarda-coa* "Angel de guarda". *Amilla barrungoa* "chaleco". *Gorringoa arrautzarena* "yema de huevo". *Pisu pisatcecoa* "pesa". *Pregoi ezconcecoa* "proclama". *Virreta abadena* "solideo".

- Erlatibozkoak:

Arozaulquian trabajacenduna "evanista". *Asquidana* "bastante". *Banderaquin dabillena* "abanderado". *Pensioa obratcenduana* "pensionista".

- Izena + izenondoa:

Arbolchiquia "arbusto". *Arichiquioa* "carnero castrado". *Aur illa* "párbulo muerto". *Baqueta agorra* "baqueta de escopeta". *Tachuela aundia* "tachón"...

- Sintagma konplexuagoak:

Arbol acerola eta aren fruta "acerola". *Aundia bada persona* "adulto". *Estudioan icastuna* "estudioso". *Ichasotic legorra geistia* "desembarcar"...

- 'Izena + izenondoa' elkartuak:

Beguibacarra "tuerto". *Begui ezquela* "ojizaino". *Begui leorra* "oji enjuto". *Begui oquerra* "bizco o bisojo". *Bizarbeltza* "barbi negro". *Bizargorria* "barbi rubio"...

- 'Izena + izena' elkartuak, mota ezberdinetakoak:

Ametz arbola "quegigo". *Azalandarea* "planta de berza"...
Cadira jabea "catedrático". *Carcelarisaria* "carcelage". *Chrisma oncia* "chris-mero"...

- Aditz elkartu eta aditz perifrasiak:

Arnasea artu "alentar". *Atseguinizan* "alegrarse". *Azalandarea bidaldatcea* "trasplantar". *Bearra eguin* "trabajar". *Bildurrizan* "temer". *Caqueguin* "cagar". *Corrica juan* "correr"...

- Handigarri eta batez ere txikigarriak, izen arruntaren azpian:

Borroya "borrón" eta *Borroychoa* "borroncillo". *Botea* "bote" eta *Botechoa* "botecico o botecillo". *Canta* "cántico" eta *Cantachoa* "cantarcito". *Chiquia* "pequeño" eta *Chiquichoa* "pequeñuelo o pequeñito". *Cordoya* "cordón" eta *Cordoychoa* "cordoncillo". *Coscabilchoa* "cascabelillo" eta *Coscarabilloa* "cascabel". *Duendea* "duende" eta *Duendechoa* "duendecillo". *Eltcea* "olla", *Eltcechoa* "ollilla, ollica u olluela" eta *Eltcetzarra* "ollaza". *Tildea* "tilde" eta *Tildetzarra* "tildón"...

- Aditz jokatuak:

Barcabiezat "perdone Vd.". *Ecarzu* "dame". *Guezurra diot* "miento". *Quenzaite* "quítate".

- Esapideak:

Bata edo beste “uno u otro”. *Gau eta egun* “día y noche”. *Gaurco egunean* “hoy en día”. *Ez andrea* “no señora”. *Ez jauna* “no señor”.

Sarrera-buru ñabartasun honen barruan bereiz aipatzekoak dira bi euskal hitz esanahikide biltzen dituzten ugariak; komarekin bereizita ager daitezke, edo gabe, edo gaztelaniazko *o* juntagailuaz lotuta:

Aceituna oliogaia “aceituna”. *Alba eguanza* “alba”. *Almaice motrairua* “almirez”. *Audiencia enzundea* “audiencia tribunal”. *Bidazorroa, maleta* “maleta o balija”. *Bolsa Azcua* “bolsa”. *Cadira, jarlecu* “cátedra”. *Callutia, Callutsua* “calloso”. *Canonizacioa, Doneguita* “canonización”. *Catarata, Odaya, Lausoa* “catarata”. *Catedrala* “catedral” eta *Catedrala eliz nagusia* “catedral[1]”. *Cercenasca, Bollebaquia* “cercenadura”. *Chilborra o cila* “ombligo”. *Correa Ubala* “correa”. *Ecereza, Batereza* “nada”. *Teniente ordelaria* “teniente”...

Xede-hizkuntzaren aldetik ere, usoena ordain bakarra eta hura bakuna ematea da:

Abadesa mongena = Abadesa. Abarasca = Panal. Aberastasuna = Riqueza...

Halere, hemen ere badira arauz kanpoko gertakariak:

- Adiera edota sinonimo bildumak, euskaraz bezalaxe era ezberdinetara lotuak:

Abendua = Diciembre Adviento. Aberea = Animal, Bruto, Bestia, Gando (mayor). Aci = Crecer, criar, Educar. Acia = Simiente o semilla. Aldapa = Cuesta, Costanero. Arana = Ciruelo, Ciruela. Arguia = Luz, alumbrado, claro. Arilcaya = Debanadera o argadillo. Arrantza = Pesca, Rebuzzo...

- Zehaztapenak:

Abiadura = Ventaja <-jo> que se toma para saltar. Ardarza = Huso, Exe o cubo de rueda. Arrea = Arado de muchos dientes...

- Definizio laburrak (adibide bakarra, oker ez banago):

Grana = Grana paño fino.

Hiru taldeotatik, lehena bakarrik jo dezakegu harrigarritzat, hala esanahikide eta adierak, nola homofonoak (cf. *arrantza*) eta kategoria-aldaketa nabariak (cf. *arguia*) sarrera berean bilduta baitaude. Honek adierazten digu hiztegiak ez duela beti era batera jokatu, gorago ikusi baitugu honelakoak maizenik sarrera banatan eman ohi dituela.

2.3. Larramendiren auzia

2.3.1. Gaztelaniazko eredu lexikografiko baten beharra

Dakigunez, Etxebarriaren ustetan argi dago OB ez dela Larramendiren hiztegia alderantziz bihurtua, ez eta garai hartako beste edozein hiztegiaren kopia. Halere, bere ondorioak ez datoz bat azterketa lexikografikoak iradokitzen duenarekin. Aitzitik,

OB-ren ezaugarri zenbaiten baturak agerian jartzen du Odrizolak eredu lexikografikoren bat izan zuela:

a. Gaztelaniazko hitz bakar bati (eskuarki termino bati) erantzuten dioten euskarazko sintagmak, hura itzultzeko eta hartarako bakarrik pentsatutakoak diruditenak: *agalla tinta eguitecoa* “agalla”, *banderaquin dabillena* “abanderado”, *atunaren cecina* “mojama” edo *aldarearen aurreco jantzia* “frontal” eta areago *aundia bada persona* “adulto” edo *escola maisuaren emaztea* “maestra” erakoak.

b. Gaztelaniazko hitz bakarraren orde zurrera-buruan ageri diren euskal sinonimo bikoteak, maiz ‘mailegua + euskal hitza’ egituraren arabera antolatutakoak: *aceituna, oliogaia* “aceituna” edo *canonizacioa, doneguitea* “canonización” erakoak.

c. Partizipio mugagabea eta mugatua, biak eskaintzea, gaztelaniazko infinitiboak eta partizipioak zeinek bere kidea eskatuta: *acordatu* “acordar” eta *acordatua* “acordado” erakoak.

d. Ezer berezirik eransten ez duten txikigarriak, eskuarki —eta beharbada haxe da adierazgarriena— maileguetan bakarrik erantsiak: *borroya* “borrón” eta *borroychoa* “borroncillo”, edo *botea* “bote” eta *botechoa* “botecico o botecillo” erakoak.

Ezaugarri araberako, *OB* euskara-erdara hiztegia izan arren, ontze prozesuaren uneren batean —hasieran ziurrenik— alderantzizko hurrenkeran pentsatua izan zen edo, zehazkiago hitz eginez, gaztelaniazko nomenklatura batetik abiatuta sortua. Honek zuzenean iradokitzen du hiztegiak ereduaren bat izan zuela, hiztegi osoan edo zati on batean behintzat. Badira gaztelaniazko ereduaren ideia indartzera datozen beste ezaugarri batzuk, orain arte aipatu ez ditugunak:

e. Gaztelaniazko hitz bereziak, ulergaitzak, ohiz kanpokoak, inondik ere haren gaitasunean bakarrik fidatuta ari denari —nahiz irakasle izan— nekez burura dakizkikeenak ugaritxo egotea, euskal hitz arrunten itzulpen gisa:

Amildu “derrocar”. *Astigarra* “file o arce”. *Chorroa* “rigotera”. *Ezquia* “pobo”. *Goroldia* “pelusa”. *Leicea* “rehoyo”. *Osiña* “cadoso”. *Sagua* “sorce, o ratoncillo”. *Zapaldu* “majar”. *Zorrotza* “buido”. *Zugatza* “niara”. *Zumitza* “encella”...

f. Baliteke, jakina, egun ohiz kanpokotzat jotzen duguna garai batean ohikoa izatea; deigarria da, halere, euskaraz mailegu zuzenarekin ordezkaturik dagoen hitz zail andana (oso berezituak, ezezagunak...):

Laneroa “lanero”. *Musiqueroa* “musiquero”. *Olandilla* “holandilla”. *Parpalla* “parpalla”. *Refitoria* “refitorio”. *Sacatrapua* “sacatrapos”. *Salvagoardia* “salvagoardia”. *Sempiterna* “sempiterno o tela”. *Soleta* “soleta”. *Solivoa* “solivo”. *Tiplea* “tiple”. *Tracista* “tracista”. *Trazadiseñoa* “trazadiseño”. *Trencilloa* “trencillo”. *Vocamarta* “vocamarta”...

g. Baita hitz elkartu edo eratorriekin ordezkaturik dauden gaztelaniazko hitz bereziak eta berezituak:

Aguindaria “prometedor”. *Altzairutzaillea* “acerador”. *Gustaera* “gustadura”. *Pagateguia* “pagaduría”. *Piquetsua* “peceño”. *Polvoraontzia* “polvorín”. *Predicagarria* “predicable”. *Prensazaya* “prensista”. *Soletaguillea* “soletero”. *Testamentugabea* “abintestato”...

h. Azpimarra ditzagun, haien barruan, gaztelaniazko erlazio izenondo itzulgai-tzen euskal ordainak:

Arteriacoa “arterial”. *Caridadetarra* “caritativo”. *Censozcoa* “censual”. *Centro-arra* “central”. *Curiarra* “curial”. *Sentilaria* “sensitivo”...

Bi aukera ditugu, beraz: eredu-zko hiztegia gaztelaniazko elebakarra izatea, edo gaztelania-euskara elebiduna. Jakina, ondorioak ez lirateke berberak: (1) Odriozolak gaztelaniazko hiztegi bat erabili baldin bazuen eredu, haren arabera bil eta itzul zitzakeen euskal hitzak, baita hitz zailen bat euskaraz ematearren neologismoren bat (mailegua edo hitz berria) berariaz egin; (2) hiztegi elebidun bat erabili baldin bazuen, horrezaz gainera, bertatik euskal hitzak hartu ere har zitzakeen.

Lehenengo aukera ezinezkoa ez izan arren, ezta aurreko hiztegi elebidun eskuiz-kribaturen bat erabiltzea ere, biok hipotesi garestiegiak dira, helmenean daukagun hipotesirik egiantzekoaren aurrean: zeren eta, Etxebarriak bestela aditzera ematen badu ere, tartean ez baitago Odriozolak aise erabil zezakeen hiztegirik, ez baitago euskal hiztegi argitaraturik, Larramendirenaz besterik.

2.3.2. *Gaztelania-euskara eredu baten beharra*

Alabaina, zuzenean Larramendiren eragina ebatzi aurretik, zilegi bekit erakustea, hiztegiak berak ematen dituen argudioekin, gaztelania-euskara elebidun ereduaren beharra. Hiru eratako aztarnak eskaintzen ditu: gaztelaniazko adierak, hutsak eta eratorpenaren aberastasun eta erregulartasuna. Berez, hiruretako bat ere ez da erabaki-garri, baina bai zalantza sortzeko arrazoi aski.

a. Gaztelaniazko elebakar batetik abiatu izan balitz, espero genezake euskal sarra-buruaren ondoan maizenik gaztelaniazko ordain bakarra egotea, noizbehinka hark sarrera beraren azpian eskaintako sinonimo pare gehienera jota. Edonola ere, nekez ondokoak bezalako adiera-bildumak, lan itzela eginez ez bada behintzat:

Abera = Animal, Bruto, Bestia, Ganado (mayor)

Aci = Crecer, criar, Educar

Ardatza = Uso, Exe o cubo de rueda

Artu = Tomar, Acoger, Recivir, Coger, Recoger

b. Testu hutsak egilearenak direla fida gaitzkeen heinean —oso hein laburrean, hortaz (§ 2.1)—, badaude kopia-huts gisa errazago azal daitezkeen akats mota batzuk: adibidez, *-eria -aria*-ren orde (*Alabarderia* “alabardero”, *Drogueria* “droguero”), edo euskal sarrera-burua eta gaztelaniazko ordaina bat ez datozen kasu ugariak, ziurrenik aurreko zerrenda batetik kopiatzerakoan oharkabean egindako jauziak:

Agasajatua <Agasag-> = Agasajo. Arrogancia = Arrogante. Compontzallea = Componer. Eltzada = Ollero. Estañateguia = Estañador. Faltsoa = Falsificación. Misioa = Misionista o misionero. Tentaldia = Tentativo.

c. Ikusi ahal izan dugu Etxebarriak hala *OB*-ko mailegu aniztasuna, nola atzizki zenbaiten maiztasuna, bi fenomenoak antzeman dituela; halere, zein bere aldetik aipatzeaz gain (§ 1.3.a eta d), lehenengotik bakarrik atera ditu ondorioak, Larramendiren aurka

eta hiztegiaren “benetakotasunaren” frogarri erabiliaz. Bigarrenetik, adibide bakarra (*ciquinquiro*) ematera mugatzen denez, hiztegiaren edukia desorekatuki aurkeztuta, irakurleari ukatzen dio arlo honetan *OB*-n dagoen aberastasunaz jabetzeko aukera.

Atzizkidun hitz guztien kontu emateak luzeegi joko lukeenez, hiru atzizki hau-tatu ditut, lehen biak bata bestearen osagarri:

- KIRO (orotara 27): *ciquinquiro, cortesquiro, cruelquiro, elduquiro, epelquiro, errazquiro, esnaquiro, fielquiro, gaizquiro, galaiquiro, gogorquiro, humilquiro, lazquiro, leorquiro, leyalquiro, lustretsuquiro, nasiquiro, peligrosquiro, segurquiro, señalquiro, soseguquiro, suabequiro, tasatuquiro, torpequiro, venialquiro, ventajosquiro, vitoriosquiro, zabalquiro.*
- RO (orotara 24): *amagarrirri, atrebiro, cariñotsoro, ciertoro, erruquiro, esquerba-guero, firmero, garbiro, gozoro <-so>, gustutsuro, idiquiro, indartsuro, iracequiro, jaquintsuro, luzaro, merecero, otsaro [sic] “friamente”, paquetsuro, pobrero, porfiatiro, sencilloro, senderagarrirri [sic] “saludablemente”, sentenciatsuro <-ru>, tristero.*
- TZAILE (orotara 121): *acordatzallea, aditzallea, administratzallea, adoratzallea, alborotatzallea, altzairutzallea, amarratzallea, amatzallea, amparatzallea, apaintzallea, apartatzallea, arquitzallea, artzallea, arrapatzallea, ascatzallea, asmatzallea, ateratzallea, aurreratzallea, barautzallea, barca-tzallea, billatzallea, bordatzallea, borrarzallea, botatzallea, caminatza-lla, cantatzallea, cargatzallea, castigatzallea, catezallea [sic], ceatzallea, cerce-natzallea, chiquiratzallea, cobratzallea, componzallea, consolatzallea, declara-tzallea, deitzallea, desonratzallea, ebaquitza-lla, ecbegarbitzallea, erasotzallea, eritzallea, erretzallea, escatzallea, escribitzallea, esnatzallea, esnesaltzallea, esqueintzallea, ezagutzallea, fiatzallea, firmatzallea, galar-dotzallea, galde-tzallea, garbitzallea, gastatzallea, golpatzallea, gordetzallea, guerratzallea, guidatzallea, guisatzallea, humillatzallea, iduquitza-lla, ifintzallea, igoal-tzallea, igueritzallea, irazquitza-lla, irinsaltzallea, itotzallea, itzalitzallea, jasotzallea, jorratzallea, jotzallea, larru curatzallea, lastasaltzallea, legor-tzallea, lisiba jotzallea, maitatzallea, marcatzallea, meloisaltzallea, mereci-tzallea, murmuratzallea, navaja zorrotzallea, neurritzallea, ofenditzallea, olaco urtzallea, ordentzallea, oyalsaltzallea, pagatzallea, paquetzallea, parti-tzallea, paseatzallea, peleatzallea, perratzallea, pisatzallea, porfiatzallea, prestatzallea, quentzallea, saltzallea, secatzallea, sellatzallea, sendatzallea, sitiatzallea, socorritzallea, sufritzallea, tabaco saltzallea, tasatzallea, tenta-tzallea, tiratzallea, trapubiltzallea, tratatzallea, trazatzallea, tripaqui saltzallea, trucatza-lla, ucatzallea, uquitza-lla, urtzallea, veneratzallea, venzutzallea, visitatzallea, zabaltzallea, zuritzallea.*

Jori-joria izateaz gainera, eratorpenak erregular edo automatiko izateko joera du: ia aditz guztiek ondoan *-tzalle* eratorria daramate, eta ia izenondo guztiek *-(ki)ro*:

Acordatu – Acordatua – Acordatzallea

Aditu – Aditua – Aditzallea

Administratu – Administratua – Administratzallea

Adoratu – Adoratua – Adoratzallea
Amagarria – Amagarriro
Cariñotsoro – Cariñotsua
Ciertoa – Ciertoro
Cortesa – Cortesia – Cortesquiro
Eldua – Elduquiro – Eldutasuna
Epela – Epelquiro – Epeltasuna

Eratorpen aberats eta erregularra, “gaitasun hiztegi” deritzegunen, hots, hiztegi-gilearen hizkuntz gaitasunaren arabera erator daitezkeen hitzak ere jasotzen dituzten hiztegien ezaugarri nabarienetako bat da. Pouvreau, Urte eta Larramendi, zein bere neurrian, hirurak dira diogun honen adibide garaiak (Lakarra 1994b, 1995..., Urgell 2000, 2002). Ez litzateke erabat ezinezkoa izango zerrenda Odriozolaren izenarekin osatu beharra, baina bai nekez sinestekoa, bere hiztegiko eratorpenak —beste hiru kasuetan bezalaxe— hizkuntzari buruzko hausnarketa sakona eta berariazko lan astuna eskatzen duen heinean.

2.3.3. Larramendi agerian

Honainokoa astiro xamar ibili naiz, azken batean argudioak baitira auzi honetan interesgarriena. Auziak berak ez du interes berezirik, edo ez luke interesik, baldin eta Erxebarriak plazaratu izan ez balu: Larramendiren hitzen itxura ezagutzen duenak axaletik begiratzea aski luke, *OB*-ren azpian, neurri batean edo bestean, haren hiztegia datzala susmatzeko.

Hala *HH*-ko atzizkirik jorien edota nabarienek (-*ro*, -*kiro*, -*tze*, -*era*, -*tzalle*...), nola bertako hitzetan bakarrik lekukotzen diren alomorfoek (-*de*, -*lde*, -*dera*, -*kida*...), edo ohiko betebeharretik kanpo berezitutako atzizkiek (-*(t)ar* = gatz. -*al*) halaxe adierazten digute:⁹

-TZE: *aurreratcea* “aprovechamiento u adelantamiento”, *botatcea* “echada”, *ciquintcea* “ensuciamiento”, *eldutcea* “maduración”, *eranztea* “desnudez”, *erasotcea* “acometimiento”... -ERA: *ancianera* “antigüedad”, *artceera* “acogida”, *arrendaera* “arrendamiento”, *cansaera* “cansura o molestia”, *cardaera* “cardura”, *gustaera* “gustadura”...

-DE: *enzundea* “audiencia” (s.v. *audiencia*), *compondea* “composición”. -DERA: *aurdera* “infancia”, *soildera* “tala”. -LDE: *imitalde* “imitación”. -KIDA: *ataquida* “compuerta”.

-(T)AR: *centroarra* “central”, *curiarra* “curial”, *goiztarra* “tempranal”, *penitenciarra* “penitencial”...

Ohiz kanpoko oinarriek norabide berean garamatzatze:

part. + -(*ki*)ro: *elduquiro*, *idiquiro*, *iracequiro*, *nasiquiro*, *tasatuquiro*.

aditzoina + -(*ki*)ro: *atrebiro*, *esnaquiro*, *mereciro*.

⁹ Larramendiren joerei buruzko xehetasun gehiagotarako, ik. Urgell 2000.

izena + *-kiro*: *galaiqui*, *señalqui*, *soseguqui*.

izenondo eratorria + *-(ki)ro*: a) *-tsu(ki)ro*: *gustutsuro*, *indartsuro*, *jaquintsuro*, *lustretsuro*, *paquetsuro*, *sentenciatsuro*; b) *-tiro*: *porfiatiro*.

Baita elkargunean gertatzen diren hots aldaketa bereziek ere:

-tsu + -ro = -tsoro: *cariñotsoro*.

Ortografiak ere baduke zer esana alde honetatik. Bokal arteko <y> Etxebarriak Larramendiren aurkako argudiotzat erabili arren (§ 1.3.b), Larramendiren ezaugarri eza-guna da (Urgell 2001a). Bide batez, grafiari buruzko atalean ikertzaileak aipatzen dituen ezaugarriek, inon esaten ez bazaigu ere, argi eta garbi adierazten dute *OB*-ren grafia XIX. mendean itxaron daitekeen Hegoaldeko grafia arrunta baino ez dela, salbuespen batekin: berandutxo da <tz>ren aldamenen <tc> aurkitzeko (Lakarra 1985, Urgell 2001a), baita ziurrenik afrikatu hau frikaritik behar bezala ez bereizteko ere (*aroz*, *trabajacen*). Atal hartan ez dira aipatzen, ordea, <sh> aipagarria (*phisba* “orina”, cf. Urgell 1987), ezta Larramendirekin zuzenean lotzen duen ezaugarriarik nabarmenena: <is> gaurko <x> adierazteko: *carcaisa* “gargajo”, *lisiba* “colada” (Urgell 2001a). Nolanahi ere den, euskal lexikoaren historiaz zertxobait dakienari ez bide zaizkio oharkabe itzuriko *adregoquia* “regular”, *alorta* “fruta”, *altistea* “perla”, *articas* “estudiar” edo *bestengusua* “segundo primo” bezalako hitzak, edo gutxienez harrituko da *caperutsa* mailegularen itxuraz,¹⁰ edo *zutatu* “erguiri” eta *orrazatu* “peinar” aditzen eraketaz, besteak beste.

2.3.4. Etxebarriaren azterketaren azterketa

Orduan, zerk egin du huts Etxebarriaren azterketan? Nire ustetan, bi arrazoi nagusi daude. Lehenik, galdera txar baten erantzuna izatea, ezezkoa baizik ezin izan baitzitekeen: *OB ez da* Larramendi alderantziz ipinia, bistan denez, tamainagatik bedere. Gehienera jota, egilearen semeak deskribatu bezalaxe, haren “extracto” bat. Bigarrenik, egiazko analisisirik ezak egin dio huts, aurreiritzia azterbeharrari gailendu izanak. Erran komunak dioenez, ez dago ikusi nahi ez duena baino itsu itsuagorik. Izan ere, frogabide gisa aurkeztu dituen adibideak, edo okerrak dira, edo egiaren zati bat estaltzen dute. Berrazter ditzagun.

Erabiltzen duen lehen argudioa (Larramendirengan agertzen ez diren hitzen kopuru handia) txarra da, arrazoi bat baino gehiagotatik. Garrantzizkoenetik hasita, 3.700 sarrera ingurutik 14 adibiderek *HH* ez erabilia frogatzea ezinezkoa delako, erabiltzekotan sarrera guzti-guztietan erabili behar zuela jakintzat ematen ez bada, behinik behin. *Negativa non sunt probanda*: ezer frogatzekotan 14 sarrera horietan *HH* ez den iturriren bat —bere burua, zein beste edozein— erabili zuela frogatzen du, ez *HH* erabili ez zuela.

Adibideetan Odriozolaren eta Bonaparteren hitzak nahaste agertzen dira; areago 14tik 9 Printzearenak dira. *OB* Odriozolak mamitu eta Bonapartek osatutako Legorretako euskararen gordailu delakoan abiatzen bagara, honek ez du garrantzirik. Baina, baldin eta *OB*-z ezertxo ere ez dakigulakoan abiatzen bagara, ez ote hobeata bestetik bereiztea, hasieran behintzat?

¹⁰ Cf. *HH*: “Caperuza (...), viene de el Bascuence *caperutsa*, que significa lo mismo, y viene de *capu*, cabeza, y *utsa*, sola, porque cubre solamente la cabeza”.

Argudio bati, dena dela, gutxieneko kontuan eskatzen zaio, oinarritzen deneko datuak onak izatea. Etxebarriaren adibideen erdiak baino gehiago, ordea, oso eztabaidagarriak dira, gezurrezkoak ez direnean: zehatz-mehatz zazpi badaude *HH*-an, baina ikertzaileak ezin izan ditu aurkitu. Gonbara bitez bi hiztegietakako emaitzak:

<i>OB</i>	<i>HH</i>
Acullua = Agujón	Agujada, agujón, <i>aculloa</i> , <i>aculua</i> . [cf. <i>OB Aculloa</i> = agujón (Bon.)]
Arbazta = Justo (Bon.)	Tamaras, el despojo de la leña gruesa, <i>arbazta</i> , <i>chusaquea</i> . Hornija, <i>arbaztac</i> , <i>abarrac</i> . Rozo, la leña menuda, <i>arbaztac</i> , <i>chochac</i> , <i>Ec</i> .
Asa = Aliento (Bon.)	Carlear (...), viene de el Bascuence <i>atsarlea</i> , que significa el que toma aliento u respiración, de <i>ats</i> , <i>as</i> , aliento, y <i>arlea</i> , tomador.
Ascorequicoa = De mucho (Bon.)	—
Asaria [sic, <i>Ataria</i> -ren ordez] = Zaguán (Bon.)	Zaguán, <i>sotoa</i> , <i>ataria</i> ...
Ayenatu = Desaparecer (Bon.)	—
Cabilla = Clabija	Clavija, <i>cabillá</i> .
Cacastegüia [sic] = Cacoal [sic]	Cacaoal, <i>cacautegüia</i> .
Campora = Afuera	Fuera, afuera, <i>camporá</i> (...)
Celaya = Prado, pradería, era (Bon.)	—
Cementerioa = Cementerio	—
Clera = Creta (Bon.)	Greda, <i>clerá</i> . Lat. Creta.
Intzurra = Pantano (Bon.)	—
Muñoa = Collado, colina (Bon.)	—

Haien artean badira *HH*-tik diren-direnean kopiatutako hitzak (*asa*, *cabilla*, *campora*, *clera*), baina baita forma akastunekoak (*asaria*, *cacastegüia*) edo *OB*-n esanahi harrigarri batekin agertzen direnak (*arbazta*; cf. *OEH*, s.v.). Batzuk aurkigaitzak bazi-
ren ere, gehienek irudimen filologiko gutxitxo egindako lana dela adierazten dute. Bitxia da, azkenik, *acullua* "agujón" bakarrik aipatzea, baina ez aurreko sarrera (*aculloa* "agujón"), hain zuzen *HH*-an agertzen dena.

Etxebarriaren bigarren argudioa hobea da: *OB*-k maileguak dakartzan lekuan (bere hipotesiari jarraiki, herriko benetako lexikoaren adierazgarri) Larramendik bestelako hitzak dakartza, agian beste nonbaitekoak, agian hitz berriak. Alabaina, berriro ere aurreko argudioan aurkitu dugun zehaztasun filologikorik eza antzematen dugu:

gazt.	HH (ap. Etxebarria)	OB	HH (egiatan)
cadete	<i>zaldun berezia</i>	<i>cadetea</i>	=
cafetera	<i>cafeontzia</i>	<i>cafetera</i>	=
calabaza	<i>cucurbita</i> [sic]	<i>calabaza</i>	<i>cuia, calabaza</i>
calabozo	<i>lecotza</i>	<i>calabozo</i>	<i>lecotza, ciega</i>
calendario	<i>egunaria</i>	<i>calendarioa</i>	=
calvario	<i>buruezurtza</i> [sic]	<i>calvarioa</i>	<i>buresurtza</i> [sic]
calvo	<i>illebaguea</i>	<i>calvoa</i>	<i>carsoilla, coroilla, illebaguea, ulebaga</i>
camisola	<i>gañeco alcandora</i>	<i>camisola</i>	=
campamento	<i>etzauntza</i>	<i>campamentua</i>	=
canal	<i>urjoala</i>	<i>canala</i>	=

HH-ko formak gaizki kopiatu dira (cf. *calabaza* eta *calvario*), hitz berri itxura gehien daukatenak bakarrik aipatu dira (cf. *calabozo* eta *calvo*), eta etimologiari bakarrik begiratu zaio *calabaza*-z den bezainbatean (“Calabaza, especialmente que sirve de vasija, *corcoita, curcubita*; y de aquí viene el Latín *cucurbita*, y significa...”), sarrera arrunta, euskal ordainak dakartzana, hurrengo bigarren lerrokadan dagoen arren, Larramendik ez omen dakarren mailegua bertan delarik. Edonola ere, harrigarria da CA- zatian den mailegu mordotik 10 hauetan bakarrik erreparatzea, eta ez gainerakoetan, hain zuzen ere *Larramendik badakartzanetan*. Ezen horien aldamentxoan beste hamar hauek, baita hamaika gehiago ere aurki baitzitzakeen HH-an:

cantea “canto”, *cantoya* “cantón”, *capa* “capa”, *capellania* “capellanía”, *capilla* “capilla”, *capirioa* “cabrío”, *capitana* “capitán”, *capotea* “capote”, *capoya* “capón”, *capuchinoa* “capuchino”...

2.3.5. Larramendiren eragina OB-n

HH-arekiko erkaketa kontuzkoago honek Larramendi iturria —edo iturrietako bat— izan litekeela iradoki digu, baina badugu oraino lana HH eta ez besterik erabili zuela frogatzen, baita noraino erabili zuen galderari erantzuten ere.

Lehenengo galderari erantzuteko, edo erantzuten hasteko bederen, lehenago aurkitu dugun huts bateratzailea gogora dezakegu, beherago azalduko zaizkigun beste-lako frogen zain:

Mozorca (sic) = Mazorca   *Motza* eta *Mueca* artean; cf. HH *mazorquea*,
mozorca [sic]

Bi lagin erabili ditugu bigarren erantzunaren bila: maileguak ugari biltzen dituen CA zatia, eta gehienbat ondare zaharreko hitzak biltzen dituen U letra. Lehenengoak 170 sarrera ditu, eta bigarrenak 73. Orotara 243 sarrera aztertu ditugu, bada. Irakurleak lan honen bukaeran aurkituko ditu, aldean HH-ko kidea dutela.

243 sarrera hauetatik 178 (% 73), ia hiru laurdenak beraz, dauden-daudenean aurkitzen dira HH-an, OB-k ematen duen gaztelaniazko ordain berberaren azpian. Kopurua nolana hokoa ez izanik, bide ematen digu HH OB-ren iturri ez ezik, OB-ren oinarritzko iturria izan zela baieztatzen. Izan ere, goian agertu ditugun ezaugarrietako asko Larramendiren hiztegiarekin azal daitezke:

a. Gaztelaniazko hitz bakar bati dagozkion euskal sintagmetako asko bertatik hartuak edo egokituak dira, eta are bertako lekukotasunen bat Odriozolak zein Etxebarriak gaizki kopiatuta ez ote dagoen pentsatzeko adinakoa ere bada (ik. *apostoluen batcera* eta *baqueta agorra*):

OB	HH
<i>aberen sendatzallea</i> "albeitar"	<i>abereen sendatzallea</i> "albeitar"
<i>alcabalen zaya</i> "alcabalero"	<i>alcabalen zaia</i> "alcabalero"
<i>apostoluen batcera</i> [sic?] "apostolado"	<i>apostoluen batzarrea, bilguma, ballera</i> "apostolado"
<i>apostoluen erara</i> "apostólicamente"	<i>apostoluen erara</i> "apostolicamente"
<i>asquidana</i> "bastante"	<i>asqui dana</i> "bastante"
<i>atunaren cecina</i> "mojama"	<i>atunaren ceciña</i> "mojama"
<i>baqueta agorra</i> [sic?] "baqueta de escopeta"	<i>baqueta, cigorra</i> "baqueta, de escopeta, &c."
<i>egercituen etzauntza</i> "campana o campamento"	<i>guerratien etzauntza</i> "campana, el campo de el exercito"
<i>escola maisuaren emaztea</i> "maestra"	<i>maisuaren emaztea</i> "maestra, muger de el maestro"

b. Gaztelaniazko hitz bakarraren ordeztasunaren ordez sarrera-buruan ageri diren euskal sinonimo bikoteak, ia ehuneko ehunetan *HH*-tik hartutakoak dira, batzuetan mailegua izan ezik; bide batez, hemen ere irakurketa bi (*azcua* ala *cizcua?* *odaya* ala *odeya?*) zalan-tzan jartzeko bidea aurkitu dugu:

OB	HH
<i>aceituna oliogaia</i> "aceituna"	<i>aceituna, oliogaya</i> "aceituna"
<i>alba eguanza</i> "alba"	<i>eguanza, alba</i> "alba"
<i>almaice motrairua</i> "almirez"	<i>amireza, menastazco motrairua</i> "almirez"
<i>audiencia enzundea</i> "audiencia tribunal"	<i>entzundea</i> "audiencia, tribunal"
<i>bidazorroa, maleta</i> "maleta o balija"	<i>bidazorroa</i> "balija, maleta de caminantes"
<i>bolsa azcua</i> [sic?] "bolsa"	<i>cizcua, bolsa</i> "bolsa"
<i>cadira, jarlecuca</i> "cátedra"	<i>cadira, jarlecuca</i> "cathedral"
<i>callutia, callutsua</i> "calloso"	<i>callutia, callutsua</i> "calloso"
<i>canonizacioa, doneguita</i> "cano- nización"	<i>canonizacioa, doneguita</i> "canonización"
<i>catarata, odaya</i> [sic?], <i>lausoa</i> "catarata"	<i>odeia, lausoa</i> "catarata en los ojos"
<i>catedrala</i> "catedral"	<i>eleiznagusia</i> "cathedral iglesia"
<i>catedrala eliz nagusia</i> "catedral[1]"	
<i>cercenasca, bollebaquia</i> "cerce- nadura"	<i>cercenasca, bollebaquia</i> "cercenadura"

<i>chilborra</i> o <i>cila</i> "ombligo"	<i>chilborra, cila</i> "ombligo"
<i>correa ubala</i> "correa"	<i>iiala, uuala</i> "correa"
<i>ecereza, batereza</i> "nada"	<i>ecereza, batereza</i> "nada, la nada"
<i>teniente ordelaria</i> "teniente"	<i>ordelaria</i> "teniente"

c. Txikigarri eta handigarriak ere, denak *HH*-koak dira, eta errepara bekio gaztelaniazko ordain multzoetan dagoen berdintasun ezin adierazgarriagoari (ik. *botechoa*, *chiquichoa* eta batez ere *eltzechoa*):

<i>OB</i>	<i>HH</i>
<i>borroychoa</i> "borroncillo"	<i>borroicho</i> "borroncillo"
<i>botechoa</i> "botecico o botecillo"	<i>potechoa</i> "botecico, botecillo"
<i>cantachoa</i> "cantarcito"	<i>cantachoa</i> "cantarcico"
<i>chiquichoa</i> "pequeñuelo o pequeñito"	<i>chiquichoa</i> "pequeñuelo, pequeñito"
<i>cordoychoa</i> "cordoncillo"	<i>cordoichoa</i> "cordoncillo"
<i>coscabilchoa</i> "cascabelillo"	<i>coscabilchoa</i> "cascabelillo"
<i>duendechoa</i> "duendecillo"	<i>duendechoa</i> "duendecillo"
<i>eltzechoa</i> "ollilla, ollica u olluela"	<i>eltzecho</i> "ollica, ollilla, olluela"
<i>eltzetzarra</i> "ollaza"	<i>eltzetzarra</i> "ollaza"
<i>tildetzarra</i> "tildón"	<i>tildetzarra</i> "tildón"

d. Euskal hitz arrunten itzulpen gisa emandako gaztelaniazko hitz bereziak ere, adibide gisa ekarri ditugun ia guztiak *HH*-ak azaltzen ditu, era batera edo bestera, baita gaztelaniazko ordain bitxiak zuzentzeko modua ere ematen, bidenabar:

<i>OB</i>	<i>HH</i>
<i>amildu</i> "derrocar"	<i>amildu</i> "derrocar"
<i>astigarra</i> "file [sic, <i>tilo</i> -ren ordez?] o arce"	<i>astigarra</i> "arze", "tilo"
<i>chorroa</i> "rigotera" [sic]	<i>bigote chorroa</i> "bigotera"
<i>ezquia</i> "pobo"	<i>ezquia</i> "pobo, alamo blanco"
<i>goroldia</i> [sic?] "pelusa"	<i>goroldio, oroldioa</i> "pelusa"
<i>osiña</i> "cadoso"	<i>osiña</i> "cadoso, cadozo, lugar hondo en el rio"
<i>sagua</i> "sorze, o ratoncillo"	<i>sagua</i> "sorze, ratón pequeño"
<i>zorrotza</i> "buido"	<i>zorrotza</i> "buido"
<i>zugatza</i> "niara"	<i>sugatza</i> "niara, monton de paja en el campo"
<i>zumitza</i> "encella"	<i>zumitza</i> "encella, canastilla"

e. Baita mailegu zuzenaz itzultitako gehienak; gure 13 adibideetatik 8tan Larramendi da maileguaren iturria; bitan (*parpalla, refitorioa*), badirudi Odriozolak *HH*-koak onartu ezinik, mailegua hobetsi duela; adibide ezin interesgarriago batean, bestalde, ikus dezakegu *trazadiseñoa* kopia-huts batetik sortutako iratxoa baino ez

dela; eta, azkenik, badira *HH*-ak ez dakartzan bi hitz: *musiquero* (cf. Moliner “Mueble adecuado para guardar en él los libros y cuadernos de música”) eta *vocamarta* ezezaguna, nondik irten den ezin asma dezakedana:

<i>OB</i>	<i>HH</i>
<i>musiqueroa</i> “musiquero”	—
<i>olandilla</i> “holandilla”	<i>olandilla</i> “holandilla”
<i>parpalla</i> “parpalla”	<i>champona</i> “parpalla, parpallota, parpasola, moneda de cobre de dos cuartos”
<i>refitoria</i> “refitorio”	<i>maiteguia, mainteguia, bazcalteguia</i> “refitorio, refectorio”
<i>sacatrapua</i> “sacatrapos”	<i>sacatrapua</i> “sacatrapos”
<i>salvagoardia</i> “salvagoardia”	<i>salvanguardia</i> “salvanguardia”
<i>sempiterna</i> “sempiterno [sic] o tela”	<i>sempiterna</i> “sempiterna, tela”
<i>soleta</i> “soleta”	<i>soleta</i> “soleta, en las medias”
<i>tiple</i> “tiplea”	<i>tiplea</i> “tiple, voz”, “tiple, cantor”, “tiple, vihuela menor”
<i>tracista</i> “tracista”	<i>tracista</i> “tracista, de fabricas, &c.”
<i>trazadiseñoa</i> “trazadiseño”	<i>traza</i> “traza, diseño de edificio”
<i>trencilloa</i> “trencillo”	<i>trencilloa</i> “trencillo, trencilla, trencellin, cintillo de sombrero”
<i>vocamarta</i> “vocamarta”	—

f. Hitz elkartu edo eratorriekin ordezkaturata dauden guztiak ere *HH*-koak dira, kalkoren bat (*polvoraoncia* < *suautsoncia*) eta eraberritzeren bat (*testamentugabea* < *testamentu bague*) gorabehera:

<i>OB</i>	<i>HH</i>
<i>aguindaria</i> “prometedor”	<i>aguindaria</i> “prometedor”
<i>alasya</i> “cuenda”	<i>alasya</i> “cuenda”
<i>altzairutzaillea</i> “acerador”	<i>altzairutzallea</i> “acerador”
<i>gustaera</i> “gustadura”	<i>gustaera</i> “gustadura”
<i>pagateguia</i> “pagaduría”	<i>pagateguia</i> “pagaduria, donde se paga”
<i>piquetsua</i> “peceño”	<i>piquetsua</i> “peceño”
<i>polvoraontcia</i> “polvorín”	<i>suautsoncia</i> “polvorin”; cf. <i>OB</i> <i>polvora</i> “pólvara” vs <i>HH</i> <i>suautsa, sutautsa</i> “polvora”
<i>predicagarria</i> “predicable”	<i>predicagarria</i> “predicable”
<i>prensazaya</i> “prensista”	<i>prensazaya</i> “prensista”
<i>soletaguillea</i> “soletero”	<i>soletaguillea</i> “soletero”
<i>testamentugabea</i> “abintestato”	<i>testamentu bague</i> “abintestato”

g. Eta, jakina, baita erlazio izenondoan euskal ordain guztiak ere:

OB	HH
<i>arteriacoa</i> "arterial"	<i>arteriacoa</i> "arterial"
<i>caridadetarra</i> "caritativo"	<i>caridadetarra</i> "caritativo"
<i>censozcoa</i> "censual"	<i>censozcoa</i> "censual"
<i>centroarra</i> "central"	<i>centroarra</i> "central"
<i>curiarra</i> "curial"	<i>curiarra</i> "curial"

h. Adiera edo sinonimo-bildumak ere, gehienak bertatik atera dira, baten bat (ik. *arguia* "alumbrado", *arrantza* "rebuzno") Odrizolak erantsia bada ere:

OB	HH
<i>abendua</i> "diciembre, adviento"	<i>abendua</i> "adviento", "diciembre"
<i>aberea</i> "animal, bruto, bestia, ganado (mayor)"	<i>aberea</i> "animal", "bruto", "bestia", "ganado mayor"
<i>aci</i> "crecer, criar, educar"	<i>aci</i> "crecer", "criar, nutrir", "educar"
<i>acia</i> "simiente o semilla"	<i>acia</i> "semilla", "simiente, lo mismo que <i>semilla</i> , vease"
<i>aldapa</i> "cuesta, costanero"	<i>aldapa</i> "cuesta", "costanero"
<i>arana</i> "ciruelo, ciruela"	<i>arana</i> "ciruela, ciruelo"
<i>arguia</i> "luz, alumbrado, claro"	<i>arguia</i> "luz", "claro"
<i>arilcaya</i> "debanadera o argadillo"	<i>arilcaya</i> , "argadillo", "devanadera"
<i>arrantza</i> "pesca, rebuzno"	<i>arrantza</i> "pesca, el pescar"

i. Batzuetan, Odrizolaren euskarazko gehigarriak HH-ko gaztelaniazko zehaztapenen itzulpen baino ez dira:

OB	HH
<i>arbol acerola eta aren fruta</i> "acerola"	<i>acerola</i> "acerola, arbol y fruta"
<i>popaontzia</i> "popa"	<i>popa</i> "popa, de navío"
<i>tinteroco biloscac</i> "cendales"	<i>biloscac</i> "cendales de el tintero"

j. Hutsez den bezainbatean, nahikoa frogatu dugu dagoenez ia guztiak OB-koak direla, eta gehientsuenak apika, argitaratzaileak eginak. Edonola ere, HH-arekiko erkaketak euskaraz eta erdaraz huts harrapagaitzak zuzentzeko aukera eman digu (§ 2.1). Bada baten bat gehiago:

icerdica "sudor pegajoso" < HH *icerlica* "id."

HH OB-ren oinarritzko iturria delako baieztapen beraren ildotik, laginean azalgabe geratu zaigun laurdenaren kontu emateko bidea aurkitzen dugu:

k. HH-ko lekukotasunaren aldaera txikiak, zuzenketak zein okerrak:

urbazterra (HH *ubazterra*), *urbedeincatua* (HH *ur bedeincatua*), *urjayotza* (HH *ugayotza*), *urritza* (HH *urriza*), *cacaratza* (HH *cacaraza*), *cacauba* (HH

cacaiia), *caja* (HH *caxa*, baita gaztelaniaz ere, OB ez bezala), *cajuya* (HH *caxoya*, baita “caxón” ere, OB ez bezala), *camelua* (HH *gamelua*), *caminatu* (HH *camiatu*, baina etimologia duela), *campantorrea* (HH *campaetorrea*), *campaya* (HH *campaea*), *capillauba* (HH *capellana*).

l. Gaztelaniazko partizipioaren euskal baliokidea (*cabitua*, *caminatua*, *castigatua*, *untatua*, *uquitua*); antzaenez, OB-k Larramendik baino sistematikogo bikoizten ditu euskal partizipioak.

m. Larramendik dakartzan hitzetatik erraz erator zitezkeen hitzak:

caminatu (HH *camiatu*) + *caminatzallea* “caminador”; *cantatu* (HH) + *cantatzallea*; *ugaz aita*, *ugaz ama* (HH) + *ugaz semea*, *ugaz alaba*; *urbedeincatua* (HH *ur bedeicatua*) + *urbedeincatuontcia*; *untatu* (HH) + *untalaria* (cf. HH *gantzularia*, *licayolaria* “untador”).

n. Larramendik dakartzan gaztelaniazko sarrerei dagozkien maileguak, hark ezarri zituen ondare zaharrek hitzen edota hitz berrien ordeztuak:

caballeria (HH *zaldundia*, *zamaldundia*), *caballeroa* (HH *zalduna*, *zamalduna*, *ezcutaria*), *cadetea* (HH *zaldun berecia*), *calabozoa* (HH *lecotza*, *ciega*), *calavera* (HH *burezurra*), *calendarioa* (HH *egunaria*), *calentadorea* (HH *berontzia* / *berotzallea*), *calvarioa* (HH), *calvoa* (HH *carsoilla*, *coroilla*, *illegabuea*, *ulebaga*), *camisola* (HH *gañeco alcandora*), *campamentua* (HH *etzauntza*), *canala* (HH *urjoala* / *odia*, *istuna*, *errartea*...), *candadua* (HH *erscaya*), *canongia* (HH *apeznagusiaren goyendea*), *cantidadea* (HH *cembatea*, *ambatea*), *cañonazo* (HH *sutumpada*), *cañutoa* (HH *caboilla*, *boillutsa*), *cartilla* (HH *abecea*), *cartuchera* (HH *cartuchorroa*), *cascara* (HH *azala*), *catarata*, *odaya*, *lausoa* (HH *odeia*, *lausoa*), *catarroa* (HH *costoma*, *costuma*), *catedrala* eta *catedrala eliz nagusia* (HH *eleiznagusia*), *ulcera* (HH *zauria*), *uniformea* (HH *eraquidea* / *soñeco eraquidea*), *unibersidadea* (HH *icasola*).

ñ. Berak erantsitako sarrerak; deigarrienak euskal hitzak mailegu zuzentzat hartuta, nonbait, gaztelaniaz forma bera daramatenak dira:

Canibeta “canibeta”. *Capela* “capela”. *Carraca* “carraca”.¹¹

Derradan, bide batez, Legorretako maisua ez bide zela oso erdaldun ona: cf. *alberchicua* “albérbico”, *cerritua* “resquizo”, *erbizacurra* “perro sagüeso” (HH *erbizacurra* “sabueso”), *euritsua* “llovisoso”, *fielddadea* “fielddad”, *sandia* “sutano”, *sentiera* “sensación o sensamiento”, *tramoya* “tramón” [sic, *tramoya*-ren ordeztu], *zapoa* “zapo”...¹² Gurera itzulita, eta aipatuez gainera, badira hitz solte zenbait, berak bere kasa erantsiak, antzaenez:

Camajancia “cielo de la cama”. *Casaquiña* “chaqueta” (cf. HH-an gazt. *casquiña*). *Urchoria* “pájaro calomón”. *Usaya* “olfato”. *Uztaya* “celo”.

¹¹ Cf. halaber *mendabala* “mendabal”, *vocamarta* “vocamarta”, etab.

¹² Halere, badakar Larramendik ez dakarren gaztelaniazko hitz bat bederen, *jauda* “gueza”, Moliner-en arabera Errioxan erabiltzen dena (Aragoan, berriz, *jauro*, -a aldaera).

Eta aldaera nabarmenago bat:

Carachoa “berruga” (*HH carecha* “verrua”).

Demagun halako ziurtasun batez onar dezakegula (ñ)-ko guztiak Odriozolaren hizkerakoak direla, eta (n)-koak ere, denak —edo batzuk behintzat— mailegu herrikoiak direla, Odriozolak bere euskararen arabera erantsitakoak Larramendik zekar-tzan hitz ezezagunen orde. Baliteke, gainera, (k)-koetan ere hizkera horren beraren lekukotasunik egotea, inoiz etimologia berreskuratu nahi duten “zuzenketak” baino ez badirudite ere (cf. *urjayotza* < *ugayotza*; Añibarrok ere baditu honelakoak: cf. Urgell 2003). Ostera, (l) eta batez ere (m)-koak inolaz ere gehienbat Odriozolaren gaitasunaren —hitzak jokatu eta eratortzeko gaitasunaren— ondorio baino ez dira. Oro har, beraz, ondoriozta dezakegu *OB* Larramendiren hiztegiaren ondoko arruntak (Añibarro bera, kasu) baino oraindik hertsikiago lotu zitzaiola bere euskal ereduari eta, beraz, haien aldean berezko ekarpen gutxiagoko hiztegia dela.

2.4. Bonaparteren eskua omen dena

OB Legorretako euskararen lekukoa izan litekeenentz neurtzera igaro aurretik, komeni da hiztegiko bigarren eskua hobeto ezagutzea, hitzak tinta gorritz erantsi dituen. Etxebarriaren arabera, Bonaparte bera da, sineste honetara zerk eraman duen esaten ez badigu ere. Argitalpenaz fida gaitzkeen neurrian, ustezko egilearekin bat datozke gaztelaniazko huts nabariak (*abiadura* “ventajo...”, *adrea* “regto”,^{12bis} *aldean* “cerco”, *alea* “cercar”, *ausartatu* “usar”, *ayec* “elos”), Odriozolarenez —eta argitaratzailearenez— pitin bat ezberdinak baitira, atzerritar batek egiteko modukoak, apika.

Badakigu esku honen ekarpena garrantzizkoa dela: 241 hitz A letran, Etxebarriaren kalkuluen arabera. Esan gabe utzi du, ordea, kontuak ez doazela berdin hiztegi osoan zehar: B letran bi eransketa baino ez zituen egin, hiru C letran, bi D letran, bi E letran, eta honelatsu bukaera arte. Lana bukatu gabe utzi zuen, nonbait.

Badakigu, gainera, *OB*-ko ekialdeko hitzak (*agitz*, *arras*, *auendatu*) esku honi zor zaizkiola, baina bestelakoak ere bai (*apaidiña* G). Esku hau bitxia da, nolana ere: Etxebarriaren teoriaren barnean ez da erraz azaltzen zergatik ekialdeko hitzak erantsi zituen, ez eta zergatik erantsi zituen bertako grafia (*bagitz*, *aubendatu*) gorde gabe. Honek berehalakoan Larramendiren asmoa —euskalkietako hitzak orokortzea, alegia— gogorazten digu, eta gure hipotesia, aldez bederen, erraz egiazta dezakegu:

<i>OB</i>	<i>HH</i>
<i>Agitz</i> , alto, fuerte	(Hablar) alto, <i>aguitz</i> , <i>gorá hitzeguin</i> (...)
<i>Apaidiña</i> , padrino	Padrino de el Baptizado, <i>apaidiña</i> (...)
<i>Arras</i> , totalmente, muchísimo	—
<i>Auendatu</i> , deplorar	Deplorar, <i>auendatu</i> .

^{12 bis} Dena den, ziurrenik berriro argitaratzailearen huts asko daude tartean; hauxe da nabariena, zeren *regto* hori ez baitago, itxuraz, *recto*-ren orde, *regla*-ren orde baizik: cf. *HH adrea* “regla”.

3. eranskinean esku honek erantsitako hitzen erakusgarri bat bildu dugu (A-AL zatia). Erakusgarri honen arabera, hemen ere hitz guztiak *HH*-koak ez izanda ere, zorrak bere hartan dirau: antzekotasunak kontuan hartu gabe, 64 hitzetan 46 (%72) zuzenean kopiatu dira dagozkien *HH*-ko sarreretatik, are batzuetan *HH*-ko sarrera bat baino gehiago erabili da *OB*-koa eratzeko (cf. *aberea*, *aci*, *adarra*...). Haien artean Larramendiren hitz berri ezagunetako batzuk (*alorta* “fruta”, *altistea* “perla”...) aurkitzen dira, gainera.

Osterantzeko sarreretan, egokitzapenak (*agueria* vs *aguiria*, *aguerria*; *aitzuloa* vs *arzuloa*; *alderequin* vs *alde eraguin*), sarrera ezberdinetan idoro daitezkeen hitzak (*agurea*, *alaya*, *albait*, *alcarrequin*, *alferqueria*, *alquia*) eta, hitz gutxitan esateko, oso ekarpen berri gutxi: *abiadura*, *aicetea*, *aitaguiarreba* (*HH* eta *Odriozola aitaguiarraba*), *alacoa*, *aldatu* “plantar”, *aldian* “cada vez”, *almeriza* eta *altua*.

Esku honek badu azken ezaugarri azpimarragarri bat. Etxebarriak (§ 1.3.b) *OB*-n hitz aldaerak agertzen direla (*acullua*, *aculloa*; *aceria*, *azaria*) aipatzerakoan, ahaztu du zehaztea aldaerok bigarren eskuaren eransketak izan ohi direla, batzuetan denak, bestetan bat bakarrik (“Bon” = Bonaparte; “Od” = *Odriozola*):¹³

aceria “zorro” (Bon), *axaria* “raposa” (Bon), *azaria* “raposa” (Od)
aculloa “aguijón” (Bon), *acullua* “aguijón” (Od)
adrillua “ladrillo” (Bon), *arrillua* “ladrillo” (Bon)
aitaguiarreba “suegro” (Bon), *aitaguiarraba* “suegro” (Od)
alferqueria “haraganería” (Bon), *alperqueria* “ociosidad” (Od)
almaice “almirez” (Od), *almeriza* “almirez” (Bon)
amorraya “trucha” (Bon), *amurraya* “trucha” (Od)
antzarra “ganso” (Bon), *anzarra* “ganso” (Od)
aoa “boca” (Bon), *auga* “boca” (Od)
apaiza “clérigo” (Od), *apeza* “cura” (Bon)
apia “nido” (Bon), *cabia* “nido” (Od)
artzaya “pastor” (Bon), *arzaya* “pastor” (Od)
asarretu “reñido, reñir” (Bon), *aserratu* “reñir, enfadar” (Od)
asnasa <ar-> “aliento” (Bon), *asnasea* <ar-> “aliento” (Od)
asteaizquena “miércoles” (Bon), *asteazquena* “miércoles” (Od)
ata “anade” (Bon), *atea* “anade” (Bon)

Aipatutako ezaugarrietatik (ekialdeko hitzak, *HH*-koak, *Odriozolaren* lekukotasunen aldaerak) bat ere ez dator ongi Bonaparterengan Etxebarriak azpimarratzen duen dialektologotasunarekin, ez eta *OB*-ren ustezko izaera dialektalarekin. Baina gai honek azterketa berezia eskatzen du.

2.5. Legorretako euskara?

OB-ko ezaugarri orokor aintz ere ez datoz ongi Legorretako hiztegi dialektal izatearekin: *HH*-aren ekarpen erraldoia, *Odriozolak* ere emankor bihurtu duen eratorpena (§ 2.3.5.m) edo, beste adibide argi bat emanda, ohiz kanpoko maileguak (§ 2.3.1.e), erdal hitzunok —nire lekukotasunak balio baldin badu— ezagutzen ez

¹³ Salbuespen bakar batean biak dira *Odriozolaren* eransketak: *ausi* “romper o quebrar” eta *ausi* “quebrantar, romper”.

ditugunak, baten bat kultur hitz gisa ez bada (cf. *tipla*), ezta galdeketaren berri-emai-
leek ere.¹⁴ Alabaina, Etxebarriaren hitzetatik bestelako uste bat atera daiteke, eta
hitzetatik baino areago eginetatik: orain artean betaurrean jarri duguna egia izanda
ere, alegia, *OB* ez dela Larramendiren hiztegiaren “extracto” bat baizik, egilearen
—egileen— eransketa eta aldaketa zenbaitekin bada ere, “extracto” delako honen
helburua, bere herriko edo inguruko euskararen berri ematea izan liteke: hots, bali-
teke “extracto” edo aukeraketa hizkera hartan oinarritutakoa izatea.

Hau honela balitz, oraindik ere zentzua luke gaurko euskararekin Etxebarriak
egindako eraketak: berdintasunek horretan berretsiko gintuzkete, eta ezberdintasun-
ak bertako euskararen bilakaera ezagutu eta aztertzeke lekukotasun ezin baliotsua-
goak izango lirerateke. Kontua makala ez izanik, berpasa ditzagun lehenik Etxebarriak
Legorretako euskararen alde emandako argudioak: (1) egilearen eta honen semearen
jaioterria eta bizitokia; (2) iturri idatzirik aipatu ez izana; (3) hitzak gipuzkerazkoak
izatea, ez bizkaierazkoak, ezta ekialderagokoak ere, Bonapartek erantsitako zenbait
izan ezik; eta (4) *-a + -a > -ea* bilakaera. Argudio hauek oso ahulak dira, batzuk
gehiago besteak baino, eta azken finean *quod erat demonstrandum*-en tankerakoak. Baina
merezi du astiro azter ditzagun.

Lehena egiazkoa da, baina aldez bakarrik egiazkoa. Etxebarriak berak aitortzen du ez
duela aitaren berririk: Legorretan bizi izan zela bai, eta semea bertan jaio zela. Dena dela,
bistan da argudio hau lagungarri baino ezin izan daitekeela hiztegia definitzerakoan.

Bigarrena ere egiazkoa da: ez dute iturri idatzirik aipatzen. Aipatu ere, ez dute
ezer aipatzen, ez eta Legorretako euskara denik. Zuzenak izatera, hiztegiaren kariaz
daukagun lekukotasun bakarrak —semeak “extracto” deitua, ‘laburpena’ ohiko adie-
ran—, bermatu baino errazago, ukatu egiten du ahozko etorkiaren hipotesia.

Hirugarrena ez da frogatzen. Badakigu zeinen “iparraldeko” diren Bonaparteren
hitzak, eta etorki bera du (ekialdekoa, baina *HH*-aren bitartez) Odrizolaren hitzen
batek, hala nola *galdea* “pregunta”. Dena dela, ez dirudi gipuzkerazko hitzen barruan
acordatzallea, agacaria, alcanzaria... erraz sar daitezkeenik.

Laugarrena besteak baino interesgarriagoa da: *a + a > ea* bilakaera Hegomende-
baleko hizkera anitzen ezaugarri da (Zuazo 1998, Hualde & Gaminde 1997), haien
barnean Goierriko euskararena, Zegamako dotrina lekuko (1741; Ondarra 1984).
Halere, ezaugarriaren zabalkunde ezagunak Legorretako euskara baino aukera ge-
hiago ematen ditu, haien artean Larramendiren hiztegia berriro ere (Urgell 2001a).
Azter ditzagun Etxebarriak emandako adibideak:

<i>OB</i>	<i>HH</i>
<i>anquea</i> “pierna”	<i>bernea</i> “pierna”
<i>arbolen motea</i> “botón”	<i>motea</i> “botón, en los árboles”
<i>belea</i> “cuervo”	<i>belea</i> “cuervo”
<i>egaberea</i> “avefría”	<i>egabera</i> “ave fría”
<i>olea</i> “ferrería”	<i>ola, olea</i> “herrería” (cf. “Ferrería, véase <i>herrería</i> ”).

¹⁴ Salbu eta *musiqueroa* eta *parpalla*, Usurbilgoak onartuak. Geroago hitz egin beharko dugu berriemaile honetaz.

Adibide hauetan hiru gertakari bereiz ditzakegu: (1) ikertzailearen beraren hiperzuzenketak (*belea* < *bele* + *a*); (2) Larramendiren hiztegian topa zitzakeen formak (*motea*, *olea*); (3) Odriozolak bere kabuz erantsitakoak (*anquea*, *egaberea*). Honen arabera, balirudike egiazki Goierriko ahozko euskararen eragina antzeman daitekeela hiztegian, Etxebarriak nahi bezala, baina ez beti zuzena, tartean Larramendiren eragin handia baitago.

Baliteke hipotesia frogatzeko bide bakarra Etxebarriak ezarri duena izatea: baldin eta froga badaiteke ehuneko gora batean hiztegian jasotako hitzek gaur egun Legorretako edo ingurumarietako ahozko euskararen bizirik dirautela, orduan berak atera duen ondorioa ateratzea zilegi dateke. Datuek badirudi egiaztatzen dutela, ondoko taulan ikus daitekeenez (“Leg” = Legorretakoa, “Us” = Usurbilgoa):

lagina	Leg + Us	Leg	Us	orotara
CA zatia (170 sarrera)	66	3	34	103 (%61)
U letra (73 sar.)	35	2	13	50 (%68)
A-AL (2. eskua) (64 sar.)	40	3	5	48 (%75)

Aldeak aiseki azal daitezke, denbora ez ezik, *HH*-ko hitz berriak eta Odriozolak onartutako mailegu gordinegiak aintzat hartuaz, besteak beste. Ohartu bigarren eskuak lehenak baino are emaitza hobekak erdiesten dituela, Bonaparterena delako ustearen alde, agian. Alabaina, bada oraindik kezkatzen nauen galdera bat: nolako galdeketa egin behar da *OB* bezalako hiztegi zahar batean agertzen diren hitzak hiztunek ezagutzen dituzten ala ez egiaztatzeko?

Ez zait iruditzen aukera erraza denik: euskal hitzez galde egin behar da? Ala gaztelania erabili behar da, ordain egokiaren zain? Ala bitariko metodoa hobetsi behar? Galdeketa eskarmenturik gabekoa naizenez, zinez eskertuko nukeen Etxebarriak argibideren bat eman izan balu, baina tamalez ez dugu bere lanean batera laguntzarik aurkitzen. Ondorioz, metodoez ezer ez ikasteaz gainera, galdeketa emaitzak kontrolatzeko biderik ere ez dugu. Honegatik, emaitzetara mugatu behar gara, galdeketa egiatan zentzurik duen ala ez eta, beraz, goian ezarri ditugun ondorio balioetsuak eskaintzeko gai izan den ala ez ebaztekotan.

Hasteko, lagina harrigarria da: herri bitan pertsona bana galdekatzea gutxitxo emateaz gainera, herrietako bat, Usurbil, ez da ezta azpieuskalki berekoa ere: iritzira hautatua? Aukera bereziren bat profitatu nahian? Ez digute azaldu. Demagun, beraz, galdeketa arabera *OB*-k jasotako hitzetako batzuek bere hartan iraun dutela Legorretan, edo gutxienez gipuzkeran (Usurbilen, zehazkiago). Edozelan ere, ene aburuz bistan da, emaitzen arabera, galdeketa ez dela behar bezala egin.

Zalantzarik gabe, galdeketa zehatzena Usurbilgoa da: hangoak dira sarrera anitzetan, herriaren laburpenarekin edo gabe (Etxebarria 1990: 23), agertzen diren transkribapen fonetikoak (s.vv. *cerba*, *ceboa*...), baita zehaztasun gehienak ere (“[flakua] gehiago” s.v. *argala*...). Legorretakoak, berriz, ez ditu onartu *ala*, *guero*, *gueyago* edo *maya* bezalako hitz arruntak, eta oro har jakin gabean geratzen gara, Usurbilgo zehaztapen ugarien aldean, ehundaka hitz interesgarri berak nola esaten dituen (cf. *adierazo*, *aditu*, *aitapontecoa*...), tamalez. Dena dela, lekukotasunak behin baino gehiagotan zalantzezkoak dira:

a. Zein euskal hitz, edo zein erdal esanahi hautatu ote dute berriemaileek?

aceituna oliogaia “aceituna” (Us, Leg)

alea “grano, cercar [sic]” (Us, Leg)

aurrera “anticipación, adelante” (Us, Leg)

b. Nolatan gerta daitezke ondokoak bezalako gaizkiulertuak?

Mea = Vena [saña] (Leg)

Morcotsa = Erizo [trikuba] [cf. *HH morcotza* “erizo de castaña”]

Suertalaria = Sorteador [swerteduna] [swertosua]

c. Kasualitate ote aldaera zerrendan (§ 2.4) berriemaileek hainbat aldiz denak onartzea?

aceria (Us, Leg), *axaria* (Us), *azaria* (Us, Leg); *achurra* “azada” (Us, Leg), *aitzurra* “azada” (Us, Leg); *acullosa* (Us, Leg), *acullua* (Us, Leg); *aitaguiarriba* (Us, Leg), *aitaguiarraba* (Us, Leg); *alferqueria* (Us, Leg), *alperqueria* (Us, Leg); *amorraya* (Us, Leg), *amurraya* (Leg); *antzarra* (Us, Leg), *anzarra* (Us, Leg); *asarretu* (Us, Leg), *aserratu* (Leg); *ausi* (Us, Leg), *autsi* (Leg).

d. Eta sinesgarri ote burugabeko berdintasunok onartzea?

Aicetoa “ventilar” (Us). *Aldarearen aurreco jantzia* “frontal” (Us, Leg). *Arbolchiquia* “arbusto” (Us). *Arozaulquian trabajacenduna* “evanista” (Us). *Asaria* “zaguán” (Us). *Chistera* “chiste” (Us, Leg). *Chorroa* “rigotera” (Us). *Drogueria* “droguero” (Us, Leg). *Orma* “norma” (Leg). *Tachuela aundia* “tachón” (Leg). *Zorrotza* “buido” (Us, Leg).

Hitz akastunak, gaztelaniazko esanahi ulertezinezkoak eta nolanhiko parafraasiak onartzeko gai izanda, batez ere Usurbilgo berriemailea, ezin gaitzke harritu bestelako sarrera sineskaitzetan ere beren bermea kausitzeaz, hala nola:

d. *-kiro* atzizkidun aditzondo batzuetan, nahiz itxura guztien arabera pleonasm honen jatorria Euskal Herriko bazter batean egon, Hegoaldeko goinafarreran zehazkiago (Urgell 2000). Esanguratsuki lau bakarrik onartu dituzte, biek laurak onartu ere, artean hitz berri nabari bat (*elduquiuro* = part. + *-kiro*; ik. § 2.3.3) badago ere:

elduquiuro “maduramente”, *epelquiuro* “tibiamente”, *leorquiuro* “secamente”, *segurquiuro* “seguramente”.

e. Neologismoak ugari, Larramendirenak zein Odrizolarenak (cf. *desembarcacioa*, *jostorroncia* eta *polvoraontcia*):

aicemallea “soplador, abanico” (Us, Leg) [cf. *abanicua* “abanico” (Us, Leg)], *altzairutzaillea* “acerador” (Us), *arrota* “arrogante” (Us), *borratzallea* “borrador” (Us), *broncestatu* “broncear” (Us), *convertigarria* “convertible” (Us), *deklaratzallea* “deklarador” (Us), *desembarcacioa* “desembarcación o desembarco” (Us), *eramangarria* “llevadero” (Us), *eritzallea* “heridor”, *erruq(u)jida* “lástima” (Us), *esnatzallea* “despertador” (Us), *gaisotegua* “enfermería” (Us), *gaisozaya* “enfermero” (Us), *imitaria* “imitador” (Us), *jos-*

torroncia “alfiletero” (Us), *miaucaotsa* “maullido” (Us), *molizquiratua* “impreso” (Us), *oartaria* “observador” (Us), *polvoraontzia* “polvorín” (Us), *secularitu* “secularizar” (Us), *tinteroco biloscac* “cendales” (Us)...

f. Mailegu ulergaitz, ohiz kanpoko edo zaharkituak berdin:

adarme “adarme” (Us), *musiqueroa* “musiquero” (Us), *parpalla* “parpalla” (Us), *trompeteroa* “trompetero” (Us).

g. Zer galdetu ote da, ostera ere, *-tze* atzizkidun izenak onartzeko, are adiera teknikoetan ere?

adieraztea “significación, sentido” (Us, Leg), *aurreratzea* “aprovechamiento u adelantamiento” (Us, Leg), *botatzea* “echada” (Us), *ciquintzea* “ensuciamiento” (Us, Leg), *eldutzea* “maduración” (Us), *eranztea* “desnudez” (Us), *erasotzea* “acometimiento” (Us)...

Zer arrazoi egon liteke hau denau gertatzeko, edozein euskaldunek ia ulertu ahal ditzakeela ez bada? Haatik, hiztunak ulertzetik erabiltzera doan aldea, bere hizkuntza gaitasunetik egiatan erabiltzen duenera doan aldea mugatzea behintzat, badirudi kasu honetan garrantzizkoa zela.

2.6. Azken erkarpén eta ondorioak

Orain artean esan dugunaren arabera, ondorioztatu behar dugu *OB HH*-aren ondoren eta hartan oinarrituta egin ziren hiztegi anitzetatik bat baino ez dela: Larramendiren hiztegitik zuzenean hartutako hitz mordoa dakar (%70etik gora), bi eskuek (Odrizolak eta, ustez, Bonapartek) erantsitakoen artean.

Hiztegiaren gainerako laurdenean, *HH*-koaren eredura egindako elkarketa eta eratorpen automatikoz sortutako hitzen bat, *HH*-ko hitzen aldaera gutxi-asko esanguratsu batzuk, eta egileen ekarpenzat jo dezakegun hondarra, txikia baina interesgarria. Bigarren eskuaren ekarpena alde batera utzita, egilea zalantzan baitago —baina, Bonaparte izatera, balioa bera ere zalantzazkoa izango bailitzateke—, ikusiak ikusirik, Legorretako maisuaren ekarpena gehixeago zehatz dezakegu.

HH-arekiko erkaketa zehatzagoa eta galdeketa ziurragoa beharko lirateke berak erabiltzen zuen euskararantz *OB* zenbat hurbiltzen den neurtzeko. Dena dela, xehetasun batek baino gehiagok badirudi berresten dutela ezen, oro har, “extracto” baten egilearengan itxaron daitekeen bezalaxe jokatu zuela: forma ezagunak edo itxurarik onena hartzen zienak hautatu zituen, ezinezkotzat jota alde batera utzi zituen beste batzuk, honelakoetan batzuetan behintzat mailegua hobetsirik, eta inoiz edo behin egokitu egin zituen aurkitutako formak, dela berak ezagutzen zuen aldaeraren, dela forma etimologikoaren arabera.

Nekez baino ez dira aurkitzen, beraz, Odrizolaren euskararen aztarnak *OB*-n. Alabaina, diren guztiak jakingarriak dira:

a. *a + a > ea* eta honekin lotutako hiperzuzenketak, asko *HH*-an idoro zitzakeen, baina berak ugaldu egin zituen:

anquea “pierna”, *arbolén motea* “botón” (< *HH motea*), *cantea* “canto” (< *HH canta*, *cantea* “canto”), *cotea* “cota” (< *HH cota*, *cotea*), *cotillea* “cotilla” (< *HH*

cotilla, cotillea, *egaberea* “avefría” (*HH egabera* “ave fría”), *escortea* “corral” (< *HH escortea*), *escubarea* “bieldo” (< *HH escubarea* “bielda”), *jorrea* “escarda” (*HH jorra*), *lampardea* “lamprea” (*HH lamparda*), *lastaidea* “gergón” (*HH lastaira* “xergón”), *limea* “lima” (< *lima, limea*), *locatzea* “lodo”, *lora* “flor” (< *HH lorea, lora*), *lorachoa* “florezilla” (< *HH lorecho, lorachoa*), *marquesea* “marquesa” (< *HH marquesea*), *mayrredondea* “mesarredonda”, *musea* “mus” (*HH mus*), *otsaillea, otsailla* “febrero” (*HH otsailla*), *paretea* “pared” (< *HH paretea, pareta*), *tolara* “lagar” (*HH tolaarea*), *veletea* “veleta” (*HH beleta*), *zuma* “mimbre” (*HH zumea*).

b. Bokal ondoan *u + a > uba* ondorioa bere-berea dugu, *HH*-ak eskuarki *-ua* hia-toa dakarren bitartean:

cacauba “cacao” (*HH cacaiia*), *capillauba* “capellán” (*HH capellaua*), *christauba* “christiano” (*HH christaua*), *escribauba* “escribano” (*HH escribaiia*).

c. Badirudi *o + a > ua* egiteko joera ere bazuela, honako adibide hauen arabera:

chertua “bacuna”, *damascua* “damasco” (*HH damascoa*), *garizumacua* “cuaresmal” (*HH garizumacoa* “quaresmal”), *idiscua* “novillo” (*HH idiscoa*).

d. Oso nabariak dira *r* eta *d* artean dauden gorabeherak:

guradiduna (?) “antojadizo”, *lastaidea* “gergón” (*HH lastaira* “xergón”).

e. Adizkietan, *duna, duana* eta *dana* lekukotzen ditu:

arozaulquian trabajacenduna “evanista”, *asquidana* “bastante”, *pensioa cobra-tcenduan* “pensionista”.

f. Zuhaitzak eta frutuak hartakotzat markatu beharra zeukan:

ametz arbola “quegigo”, *aranaren fruta* “ciruela”, *gaztaña arbola* “castaño”...

Honek esan nahi du *OB*-k balioen bat badukeela lekuko gisa, baino balio hori oso murriztuta dagoela, *HH*-arekiko *descriptus* den neurri osoan.

Laburdurak

DAut = Real Academia Española 1726-1739.

DVEF = Azkue 1905-1906.

EH = Sarasola 1996.

HH = Larramendi 1745.

OB = Odriozola-Bonaparte hiztegia.

OEH = Mitxelena 1987-2005.

Bibliografia

- Alonso, A., 1951, “Formación del timbre ciceante en la *c, z* española”, *NRFE* 5, 121-172 eta 263-312.
- Arana Martija, J. A., 1990, *Bibliografía Bonapartiana*, Euskaltzaindia, Azkue Biblioteka, [s. l.].

- Etxebarria, M. C. & J.M. Etxebarria, 1990, "Diccionario inédito vasco-castellano de José Mª Odriozola y L. L. Bonaparte", *Cuadernos de Sección. Hizkuntza eta Literatura* 10, 15-63.
- González Echegaray, C. & J.A. Arana Martija, 1989, *Catálogo de los manuscritos reunidos por el príncipe Luis-Luciano Bonaparte que se hallan en el País Vasco*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Hualde, J. I. & I. Gaminde, 1997, "Vowel interaction in Basque: A nearly exhaustive catalogue", *ASJU* 31:1, 211-245.
- Lakarra, J. A., 1985, "Literatur gipuzkerantz: Larramendiren Azkoitiko Sermoia (1737)", *ASJU* 19:1, 235-281.
- _____, 1991, "Testukritika eta hiztegiak: Harriet eta Larramendi", in Lakarra & Ruiz Arzalluz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena I*, 217-258.
- _____, 1993, *XVIII. mendeko hiztegiaren etorkiez*. Doktorego tesi argitaragabea, EHU, Gasteiz.
- _____, 1994a, "Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)", *ASJU* 28:1, 1-178.
- _____, 1994b, "Euskal hiztegiaren historiarako: II. gogoetak urteren hiztegiaren", *ASJU* 28:3, 871-884.
- _____, 1995, "Pouvreuren hiztegiez eta hiztegiaren historiaz", *ASJU* 29:1, 3-52.
- _____, 1996a, "Iturrien erabilera eta tamainak egitura(z) zehaztuaz: *Refranes y Sentencias* eta *Hiztegi Hirukoitza*", *Uztaro* 16, 21-55.
- _____, 1996b, *Refranes y Sentencias (1596)*. *Ikerketak eta edizioa*, Euskararen Lekukoak 19, Euskaltzaindia, Bilbo.
- _____, 1996c, "Lexiko berrikuntza euskal hiztegiaren zaharrez: zenbait ikergai", *Uztaro* 19, 3-40.
- Campbell, L., 1990, "Philological studies and Mayan languages", in J. Fisiak (arg.), *Historical Linguistics and Philology*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
- Meillet, A., [1925], *Metodo konparatzailea hizkuntzalaritza historikoan*, J. Gorrotxategi (arg.), M.J. Kerejeta & B. Urgellen itzulp., UPV/EHU, Bilbo, 2001.
- Mitxelena, K. (arg.), 1958, "Un vocabulario aezoano, salacenco y roncalés preparado por el Príncipe Bonaparte", *BAP* XIV. Orain *SHLV* 298-319.
- _____, 1970, *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue*, Centro de Estudios Históricos de Vizcaya, Bilbao.
- _____, 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia*, Euskaltzaindia, etab., Bilbo.
- Ondarra, F., 1984, "Zegamako *Doctrina Christiana* (1741)", *ASJU* 18:2, 3-62.
- Osselton, N. E., 1990, "Distorting the Linguistic Record: Secondary Documentation in the *Oxford English Dictionary*", in W. Hülsen (arg.), *Understanding the historiography of linguistics: problems and projects* (Symposium at Essen, 23-25 November 1989), Nodus Publikationen, Münster.
- Otaegui, C., 1868 [1957], "De los papeles inéditos de la Colección Bonaparte, en el Archivo de la Diputación de Guipúzcoa", *BAP* 13, 285-289.
- Salaberri, A., 1857, *Vocabulaire des mots basques bas-navarrais, traduits en langue française*, Bayonne.
- Svensén, B., 1993, *Practical lexicography. Principles and methods of dictionary-making*, Oxford University Press, Oxford / New York.
- Urgell, B., 1987, "Esku-liburua-ren grafi aldaketak (1802-1821)", *ASJU* 21:2, 357-387.
- _____, 2000, *Hiztegi Hirukoitza-ren osagaiez*, EHUko tesi argitaragabea, Gasteiz.
- _____, 2001a, "Euskal formen aurkezpena Larramendiren hiztegian", *ASJU* 35:1, 107-183.

- , 2001b, *Larramendiren Eranskina: saio bat hiztegegintzaren testukritikaz*, ASJU-ren gehigarriak 45 (kaleratzeaz).
- , 2002, *Euskal Lexikografia*, Irakaskuntza proiektu argitaragabea, EHU, Gasteiz.
- , 2003, “Larramendi Añibarroren hiztegia” (prestaketan).
- Zuazo, K., 1998, “Arabako Euskara”, in H. Knörr & K. Zuazo (arg.), *Arabako Euskararen Lekukoak. Ikerketak eta Testuak*, Euskal Azterlan Bilduma 7, Eusko Legebiltzarra, 125-189.

1. Eranskina: CA-

Cabala = Cabal (HH + etim) ¹⁵	Cacarazaria = Cacareador (HH)	Calesaria = Calesero (HH)
Caballeria = Caballería	Cacaraztu = Cacarear (HH)	Caliza = Cáliz (HH)
Caballeroa = Caballero	Cacateguia = Cagadero (HH)	Calvarioa = Calvario
Cabestrua = Cabestro (HH + etim)	Cacauba = Cacao (HH <i>cacaña</i>)	Calvoa = Calvo
Cabia = Nido (HH)	Cocoa = Gancho (HH)	Calloa = Callo (HH)
Cabida = Cabida (HH + etim)	Cadarzua = Cadarzo (HH + etim)	Callutia, Callutsua = Calloso (HH)
Cabildua = Cabildo (HH + etim)	Cadetea = Cadete	Camajancia = Cielo de la cama
Cabilla = Clavija (HH “Clavija”)	Cadira jabea = Catedrático (HH “Cathedrático”)	Camarada = Camarada (HH)
Cabitu = Caber (HH + etim)	Cadira, jarlecu = Cátedra (HH “Cathedra”)	Camelua = Camello (HH <i>gamelua</i>)
Cabitua = Cabido	Cafea = Café (HH)	Caminatu = Caminar (HH <i>camiatu</i> + etim)
Caboa = Cabo	Cafetera = Cafetera (HH)	Caminatua = Caminado
Cabo primera = Cabo primero	Caicua = Cubo de madera (HH)	Caminatzallea = Caminado
Cabo segundo = Cabo segundo	Caja = Caja (HH <i>caxa</i> “caxa”)	Camisa = Camisa (HH)
Cabriolatu = Cabriolar (HH)	Cajoya = Cajón (HH <i>caxoya</i> “caxón”)	Camisola = Camisola
Cabua = Cabo (HH)	Calabaza = Calabaza (HH)	Campamentua = Campamento
Caca = Mierda (HH)	Calabozoa = Calabozo	Campantorrea = Campanario (HH <i>campatorrea</i>)
Cacaldia = Cagada (HH)	Calamua = Cádiz (HH)	Campaya = Campana (HH <i>campaea</i>)
Cacastegui = Cacoal (cf. HH “Cacoal, <i>cacastegui</i> ”).	Calavera = Calavera	Campo = Campo (HH + etim)
Cacaratza = Cacareo (HH <i>cacaraza</i>)	Calea = Calle (HH)	Campoan = Fuera (HH)
	Calendarioa = Calendario	Campora = Afuera (HH “Fuera, afuera”)
	Calentadorea = Calentador	Cana = Vara (HH)
	Calesa = Calesa (HH)	

¹⁵ “etim” laburduraz adierazi nahi dugu Larramendik euskal etimologia ematen diola hitzari.

- Canala = Canal
 Canalla = Canalla (HH)
 Candadua = Candado
 Candela = Candela o Vela (HH)
 Candeleroa = Candelero (HH)
 Canela = Canela (HH)
 Canibeta = Canibeta (HH "Cañavete", "Cuchillo")
 Canongia = Canongia
 Canonigoa = Canónigo (HH)
 Canonizazioa, Doneguita = Canonización (HH)
 Canonizagarria = Canonizable (HH)
 Canonizatu = Canonizar (HH)
 Canonizatua = Canonizado (HH)
 Cansaera = Cansura o Molestia (HH "Cansera, molestia")
 Cansatu = Cansar (HH)
 Cansatua = Cansado (HH)
 Canta = Cántico (HH)
 Cantachoa = Cantarcito (HH)
 Cantatu = Cantar (HH)
 Cantatua = Cantado (HH)
 Cantatzallea = Cantor
 Cantea = Canto (HH)
 Cantidadea = Cantidad
 Cantoya = Cantón (HH)
 Cañabera = Caña o Cañabera (HH)
 Cañonazo = Cañonazo
 Cañoa = Cañón (HH *canoya*)
 Cañutoa = Cañuto
 Capa = Capa (HH)
 Capaguiña = Marraguero (HH "Cardador", Añ "Marraguero")
 Capela = Capela
 Capellania = Capellanía (HH)
 Caperutsa = Caperuza (HH + etim)
 Capilla = Capilla (HH)
 Capillauba = Capellán (HH *capellaua*)
 Capirioa = Cabrio (HH)
 Capitana = Capitán (HH)
 Capotea = Capote (HH)
 Capoya = Capón (HH)
 Capuchinoa = Capuchino (HH)
 Capusaya = Capisayo (HH)
 Caqueguin = Cagar (HH)
 Caqueria = Cagalera (HH)
 Carabina = Carabina (HH)
 Carabinaria = Carabinero (HH)
 Carachoa = Berruga (cf. HH *carecha* "Verruga")
 Caracola = Caracol (HH etim)
 Caramarroa = Cangrejo (HH)
 Carameloa = Caramelo (HH)
 Carcaisa = Gargajo (HH)
 Carcela = Cárcel (HH)
 Carcelaria = Carcelero (HH)
 Carcellarisaria = Carcelage (HH)
 Carda = Carda (HH)
 Cardabera = Cardo (HH)
 Cardaera = Cardura (HH "Cardadura")
 Cardaria = Cardador (HH)
 Cardatu = Cardar (HH)
 Cardatua = Cardado (HH)
 Cardenala = Cardenal (HH)
 Carea = Cal (HH)
 Careguillea = Calero (HH)
 Carga = Carga (HH)
 Cargateguia = Cargadero (HH)
 Cargatu = Cargar (HH)
 Cargatua = Cargado (HH)
 Cargatzallea = Cargador (HH)
 Cargua = Cargo (HH)
 Caricia = Caricia (HH + etim)
 Caridadea = Caridad (HH)
 Caridadetarra = Caritativo (HH)
 Cariñoa = Cariño (HH + etim)
 Cariñotsoro = Cariñosamente (HH)
 Cariñotsua = Cariñoso (HH)
 Carmeltarra = Carmelita (HH)
 Carobia = Calera (HH)
 Carraca = Carraca
 Carrascotsa = Crugido (HH "Crujido")
 Carrascotsa eguin = Crujir (HH *carrascots eguin* "crujir")
 Carta = Carta (HH)
 Cartac = Naipes (HH)
 Cartapacioa = Cartapacio (HH)
 Cartemaillea = Cartero (HH)
 Cartera = Cartera (HH)
 Cartilla = Cartilla
 Cartoya = Cartón (HH)
 Cartuchera = Cartuchera
 Cartuchoa = Cartuchoa (HH etim)
 Casaquiña = Chaqueta
 Cascara = Cascara
 Cascarabarra = Granizo (Bon)
 Casta = Casta (HH + etim)
 Castidadea = Castidad (HH)
 Castigatu = Castigar (HH + etim)
 Castigatua = Castigado
 Castigatzallea = Castigador (HH)

Castigua = Castigo (HH)
 Castiza = Castizo (HH)
 Castoa = Casto (HH)
 Casulla = Casulla (HH)
 Catamotza = Tigre (HH)
 Catarata, Odaya, Lausoa
 = Catarata (HH)

“Catarata en los
 ojos, *odeia, lausoa*)
 Catarroa = Catarro
 Carea = Cadena (HH)
 Catecismo = Catecismo
 (HH)
 Catedrala = Catedral

Catedrala eliz nagusia =
 Catedral[1] (HH
 “Cathedral Iglesia,
eliznagusia)
 Catezallea = Cadenero

2. Eranskina: U letra

Ucaera = Negación (HH)
 Ucalondoa = Codo (HH)
 Ucatu = Negar (HH)
 Ucatua = Negado (HH)
 Ucatzallea = Negador
 (HH)
 Uda = Verano (HH)
 Udaberria = Primabera
 (HH “Primavera”)
 Udatzena = Otoño (Bon)
 (HH)
 Udazquena = Otoño (HH)
 Ugaz aita = Padrasto
 (HH “Padrastro”)
 Ugaz alaba = Hijastra
 Ugaz ama = Madrasta
 (HH): *sic* bietan
 Ugaz semea = Hijastro
 Ujola = Torrente (Bon)
 (HH)
 Ulcera = Ulcera
 Umezurza = Huérfano
 (HH *humezurtza*
 “Huerphano”)
 Uncioa = Unción (HH)
 Uniformea = Uniforme
 Unibersidadea = Univer-
 sidad
 Untalaria = Untador
 Untatu = Untar (HH)
 Untatua = Untado
 Upateguia = Bodega
 (HH)
 Upela = Cuba (HH)

Upelaguillea = Cubero
 (HH)
 Uquitu = Tocar (HH)
 Uquitua = Tocado
 Uquitzallea = Tocador
 (HH)
 Ura = Agua (HH)
 Urbazterra = Orilla (HH
ubazterra)
 Urbedeincatua = Agua-
 bendita (HH *ur*
bedeicatua)
 Urbedeincatuontzia =
 Aguabenditera
 Urchoria = Pájaro Calomón
 Urdaiazpia = Magra o Per-
 nil (HH “Pernil”)
 Urdaya = Tocino (HH)
 Urdea = Asqueroso (HH)
 Urdindua = Cano (HH)
 Urdiña = Azul (HH)
 Urdiñarrea = Gris (HH)
 Urjayotza = Manantial
 (Bon) (cf. HH *ugayo-*
tza)
 Urliia = Fulano (HH)
 Urria = Avellana (HH)
 Urratu = Rasgar (HH)
 Urratua = Rasgado (HH)
 Urrea = Oro (HH)
 Urrean = Cerca (HH)
 Urritza = Avellano (HH
urriza)
 Urruti = Lejos (HH)

Urrutiratu = Alejar o
 Alejarse (HH “Ale-
 jar” eta “Alejarse”)
 Urrutiratua = Alejado
 (HH)
 Urtea = Año (HH)
 Urteoro = Añalmente
 (HH)
 Urtu = Derretir (HH)
 Urtua = Derretido (HH)
 Urtzallea = Fundidor
 (HH)
 Usacumea = Pichón (HH)
 Usatortola = Tortola (HH)
 Usatu = Usar (HH + etim)
 Usatua = Usado (HH)
 Usaya = Olfato
 Usayeguín = Oler (HH
usaieguin)
 Usoa = Paloma (HH)
 Ustu = Vaciar (HH)
 Ustua = Vacío (HH)
 Usoa = Costumbre o Uso
 (HH *usua* + etim)
 Usura = Usura (HH)
 Usuraria = Usurero (HH)
 Uztaila = Julio (HH)
 Uztapicoa = Brevia (HH)
 Uztarria = Iugo (HH
 “Yugo”)
 Uztartu = Uncir (HH)
 Uztartua = Uncido (HH)
 Uztaya = Celso

3. Eranskina: Beste eskua (A-AL)

- A = ah, Ha (*HH ab!* "ah!")
- Abarrotsa = Ruido (*HH* "Ruido de cosa que se quiebra y es desapacible")
- Abendua = Diciembre (*HH*), Adviento (*HH*)
- Aberea = Animal (*HH*), Bruto (*HH*), Bestia (*HH*), Ganado (mayor) (*HH* "ganado mayor")
- Abiadura = Ventajo [sic] que se toma para saltar
- Aceria = Zorro (*HH*)
- Aci = Crecer (*HH*), criar (*HH*), Educar (*HH*)
- Aculloa = Aguijón (*HH* "aguijada, aguijón")
- Achurra = Azada (*HH*)
- Adarra = Cuerno (*HH*) o Asta (*HH adarrac* "hastas de toro, &c."), cornamenta (*HH adarrac* "cornamenta").
- Adiera = Entendimiento (*HH*)
- Adierazo = Significar (*HH*), Indicar (*HH*), Denotar (*HH*).
- Adieraztea = Significación (*HH*), Sentido.
- Adina = Edad (*HH*)
- Adiña = Tanto como (*HH*), Tan como
- Adrea = Regto [sic; cf. *HH adrea* "regla"].
- Adrebaguea = Irregular (*HH*)
- Adregoquia = Regular (*HH* "reglar")
- Adrillua = Ladrillo (*HH*).
- Adverbioa = Adverbio (*HH*)
- Agueria = Manifiesto (*HH aguiria, aguerria* "manifiesto")
- Aguindu = Prometer (*HH*), Mandar (*HH*)
- Aguitz = Alto (*HH* "hablar alto"), Fuerte (cf. *HH* "recio")
- Agurea = Muy viejo (*HH* "viejo, hombre")
- Ai = Ay (*HH ay*)
- Aicea = Soplo (*HH*) o Viento (*HH*), aire (*HH*)
- Aicemallea = Soplador (*HH aice emallea*), Abanico (*HH aize-emallea*)
- Aicetea = Ventarron
- Aicetoa [sic] = Ventilador (cf. *HH aiceztu, aiceztatu* "ventilarse")
- Ainbat = Tanto (*HH aimbat*), Tanto como, Tanto cuanto
- Aisa = Fácilmente (*HH*)
- Aitabisaba = Bisabuelo (*HH*)
- Aitaguiarreba = Suegro
- Aitagiarraba = Suegro (*HH*)
- Aitortu = Confesar (*HH*)
- Aitu = Acabar (*HH*)
- Aitzaquia = Achaque (*HH*), Pretexto (*HH*)
- Aitzulooa = Gruta (*HH arzulooa*)
- Aitzurra = Azada (*HH*)
- Aizpa = Hermana (de la hermana) (*HH*)
- Alacoa = Semejante (cf. *Erans alayoa* "semejante")
- Alaratu = Cacarear (*HH*)
- Alarguna = Viudo, Viuda (*HH* "viudo, viuda")
- Alaya = Alegre, Vigoroso, Fuerte (cf. *HH* "denodado", "espiritoso, animoso")
- Albait = A poder ser (cf. *HH albait onena* "(el mejor o peor que sea) possible")
- Alboa = Costado (*HH*)
- Alcandora = Camisa (de hombre) (*HH*)
- Alcarrequin = Juntos, Entre si, Uno con otro (cf. *HH alcarrequin joan* "aparearse, ir juntos")
- Aldapa = Cuesta (*HH*), Costanero (*HH*)
- Aldatu = Plantar
- Aldean = Lado (*HH aldean* "lado", *aldean* "(al lado)", Parte (cf. *HH* "Parte, lado, *aldean*"), Cerco [sic] (cf. *HH aldean* "cerca")
- Aldereguin = Separar (*HH alde eraguin* "separar")
- Aldia = Vez (*HH*), Tiempo
- Aldian = Cada vez
- Alea = Grano (*HH*), Cercar [sic]
- Alferqueria = Harageneria (*HH* "pereza")
- Algara = Carcajada (*HH*)
- Alizan = Poder (*HH al, abal izan*)
- Almeriza = Almirez
- Alorta = Fruta (*HH*)
- Alporcha = Alforja (*HH*)
- Alquia = Banco (*HH* "banca")
- Altistea = Perla (*HH*)
- Altua = Alto